

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра філософії**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Роман БОГАЧЕВ
«__» _____ 20__ р.

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра
зі спеціальності 231 Соціальна робота
освітньо-професійна програма «Міжнародні соціальні проекти
та волонтерська діяльність»
на тему: «СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПЕРВИННОЇ
ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ЗЗСО)»**

Виконала:
здобувачка IV курсу, групи СР-11
Конончук Катерина Олександрівна _____

Керівник:
д-р філософії з психології, викладач кафедри філософії
Боковець О.І. _____

Рецензент:
Доцент, к.філос.н., доцент кафедри теорії та
практики управління
Акімова Олена Андріївна _____

Засвідчую, що у цій кваліфікаційній роботі немає запозичень з праць інших авторів без відповідних посилань.

Здобувачка _____

АНОТАЦІЯ

Конончук К. О. «Соціально-педагогічна робота з первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО)» – Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня бакалавра, на правах рукопису. Спеціальність – 231 «Соціальна робота». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра філософії. – Київ, 2025. – 74 с., список джерел з 64 найменувань.

Кваліфікаційна робота зосереджується на теоретичних і практичних аспектах соціально-педагогічної роботи з первинної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти. У роботі розкрито суть явища булінгу, його форми, причини та наслідки, визначено роль соціального педагога у створенні безпечного шкільного середовища, проведено аналіз законодавчої та нормативної бази, що регламентує профілактичну діяльність у сфері протидії насильству.

У межах емпіричного дослідження проведено анкетування учнів, що дозволило виявити рівень їх обізнаності щодо проблеми булінгу та визначити основні потреби у профілактичній роботі. Розроблено тренінг «Фільтр на булінг: захисти себе і друзів», який поєднує інформаційні блоки та інтерактивні вправи для формування навичок конструктивного реагування та розвитку емоційного інтелекту щодо протидії булінгу.

На підставі проведеного теоретико-емпіричного аналізу сформульовано обґрунтовані методичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності соціально-педагогічної діяльності у сфері первинної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти. Представлені напрацювання можуть бути інтегровані в освітню і виховну практику соціальних педагогів, психологів, вчителів, тренерів, а також використані як навчально-методичний ресурс у процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, профілактика, підлітки, соціальний педагог, ЗЗСО, безпечне освітнє середовище, агресія, насильство, тренінг, конфлікт, правове регулювання, шкільне середовище.

ABSTRACT

Kononchuk K. O. Socio-Pedagogical Work on the Primary Prevention of Bullying Among Adolescents in General Secondary Education Institutions. – In the form of a manuscript. Qualification work for a bachelor's degree in specialty 231 Social Work, educational and professional program “International Social Projects and Volunteer Activities” - National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Department of Philosophy. – Kyiv, 2025. – 74 p., reference list with 64 sources.

The thesis focuses on the theoretical and practical aspects of socio-pedagogical work on the primary prevention of bullying among adolescents in general secondary education institutions. It explores the essence of bullying as a social and psychological phenomenon, its forms, causes, and consequences, as well as defines the role of the social pedagogue in creating a safe school environment. The thesis also includes an analysis of the legal and regulatory framework governing preventive activities in the field of violence prevention.

As part of the empirical research, a student survey was conducted to assess the level of awareness about bullying and to identify the key needs in preventive work. Based on the findings, a training program entitled "Bullying filter: protect yourself and your friends" was developed. It combines informative modules with interactive exercises aimed at building constructive response strategies and enhancing emotional intelligence in the context of bullying prevention.

Grounded in theoretical and empirical analysis, the thesis formulates evidence-based methodological recommendations to improve the effectiveness of socio-pedagogical activities for the primary prevention of bullying among adolescents in general secondary schools. The proposed materials can be integrated into the educational and formative practices of social pedagogues, psychologists, teachers, and trainers, and may also serve as a teaching and methodological resource in the professional training of social work specialists.

Keywords: bullying, cyberbullying, prevention, adolescents, social pedagogue, general secondary education institutions, safe educational environment, aggression, violence, training, conflict, legal regulation, school environment.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	8
1.1 Теоретичні підходи до поняття «булінг».....	8
1.2 Особливості булінгу серед підлітків в умовах освітнього середовища	14
1.3 Діяльність соціального педагога щодо первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО)	24
Висновки до 1 розділу	31
РОЗДІЛ 2. ПЕРВИННА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ СЕРЕД УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ЗЗСО)	34
2.1 Форми та методи первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО)	34
2.2 Результати дослідження обізнаності підлітків щодо булінгу в шкільному середовищі	41
2.3 Програма тренінгу для первинної профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО	47
2.4 Методичні рекомендації соціальним педагогам щодо вибору дієвих форм і методів профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО	54
Висновки до 2 розділу	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ.....	72
Додаток А.....	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку науки булінг серед підлітків набув статусу однієї з найпоширеніших форм деструктивної взаємодії у шкільному середовищі. Булінг охоплює широкий спектр поведінкових проявів – від прямих актів фізичної агресії до тонких форм психологічного та соціального тиску: ізоляція, залякування, систематичне приниження, поширення негативних чуток тощо. Це багатогранна проблема, що негативно впливає на особистісний розвиток підлітка, зокрема на здатність вибудовувати конструктивні стосунки з однолітками, формування адекватної самооцінки та розвиток важливих соціальних навичок. Особливо тривожним є те, що наслідки булінгу можуть супроводжувати особу впродовж усього життя, знижуючи рівень соціальної активності. Вивчення теоретичних основ і розробка практичних підходів до профілактики булінгу є важливим завданням для сучасної психології та педагогіки. З огляду на це, важливою є мінімізація ризиків деструктивної поведінки та забезпечення психосоціального розвитку підлітків.

Згідно з останніми дослідженнями, окреслена проблема перебуває у центрі уваги, адже булінг серед підлітків є однією з найбільш поширених проблем у сучасному суспільстві. Це підтверджено статистичними даними та науковими дослідженнями. Зокрема, у контексті України дослідження ЮНІСЕФ показує, що 67% дітей віком від 11 до 17 років стикалися з булінгом, 24% із них стали його жертвами. Значна частина дітей – 48% не зверталися по допомогу, не розповідали про випадки булінгу, а 44% учнів були свідками насильства, але утримувалися від втручання через страх за власну безпеку [21]; Міністерство освіти і науки України ініціювало загальнонаціональне дослідження під назвою «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», проведене серед понад п'яти тисяч учнів віком від 10 до 14 років, що навчаються у 5 – 9 класах. Результати опитування показали, що понад половина (51,3%) школярів стикалися з булінгом хоча б раз, 24,7% зазнали

цькування з початку війни. Найбільш постраждалими від булінгу виявилися учні великих міст, зокрема м. Києва – 33,7%, тоді як у сільській місцевості булінг торкнувся 25,3% дітей. Серед основних форм цькування: примушування до дружби з конкретними людьми, поширення неправдивих чуток, отримання образливих повідомлень онлайн, коментарі принизливого характеру щодо зовнішності та іронічні жарти спрямовані на жертву. Ключовими причинами булінгу, згідно з результатами цього опитування, є зовнішність, особливості поведінки та світоглядні переконання. На думку респондентів, найефективнішим способом протидії булінгу є залучення до розв’язання конфліктів шкільних психологів, що сприяє зменшенню агресії у 68,4% випадків. Однак, попри чинні заходи, учні вказують на недостатню підтримку з боку вчителів, через що питання психологічної допомоги та соціальної підтримки залишається актуальним [20].

Отже, проблема булінгу впливає на психосоціальний добробут підлітка та перешкоджає його гармонійному розвитку. Недостатня увага до цієї проблеми з боку батьків, вчителів, практичних психологів і соціальних педагогів створює прогалини в системі захисту дітей від цькування в шкільному середовищі.

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз, пов’язаної з темою дослідження, літератури свідчить про значну кількість науковців, що висвітлюють цю тему. У цих дослідженнях відображено проблематику окресленої теми, зокрема: історичні передумови виникнення булінгу (Є. Зеленський, О. Карпенко, Е. Міллер, Є. Мунте, В. Ортона, Д. Ольвеус, Е. Роланд, Д. Таттум, П. Хайнеманн та ін.) та характеристику підліткової поведінки під час булінгу в закладах освіти (В. Андрєєнкова, О. Лісун, Л. Лушпай, С. Нічога, А. Сидорова тощо). Проблематикою профілактики булінгу займалися такі дослідники: Л. Адамчук, В. Гришко, К. Гольцберг, Т. Журавель, Ю. Кіцул, Л. Найдьонова, В. Переверзова, Н. Тілікіна, М. Чайківський, В. Яковець та ін.

Літературний огляд демонструє значний інтерес науковців до проблеми булінгу та його профілактики, зокрема в контексті освітнього середовища.

Проте, існує потреба в подальших фундаментальних дослідженнях, що поєднують теоретичні знання з ефективними практичними підходами.

Об'єкт дослідження – первинна профілактика булінгу підлітків у закладах закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Предмет дослідження – форми та методи соціально-педагогічної роботи щодо первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Мета дослідження – визначити й обґрунтувати ефективні форми та методи соціально-педагогічної роботи щодо первинної профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО, розробити тренінг та рекомендації соціальним педагогам щодо профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО.

Відповідно до мети дослідження, було визначено наступні **завдання**:

- 1) проаналізувати теоретичні підходи до поняття «булінг», визначити його сутність;
- 2) розкрити особливості булінгу серед підлітків в умовах освітнього середовища;
- 3) проаналізувати діяльність соціального педагога з первинної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО);
- 4) визначити форми та методи первинної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО);
- 5) здійснити діагностику рівнів обізнаності підлітків щодо булінгу в шкільному середовищі;
- 6) розробити програму тренінгу для первинної профілактики булінгу серед підлітків, визначити її зміст, методи та форми реалізації;
- 7) запропонувати методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо ефективних форм і методів профілактики булінгу серед підлітків у ЗЗСО.

У процесі роботи було використано комплекс **методів дослідження**, зокрема таких: аналіз наукової літератури, синтез, систематизація, порівняння, класифікація,

узагальнення для з'ясування базових понять дослідження проблеми первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Застосовано емпіричні методи, зокрема анкетування, з метою діагностики рівня поінформованості підлітків щодо проблеми булінгу в шкільному середовищі. Проведено якісну інтерпретацію отриманих даних для визначення основних напрямків подальшої профілактичної роботи.

Теоретичне значення дипломної роботи полягає у поглибленні наукового розуміння феномену булінгу, як соціально-психологічного явища підліткового віку. У дипломній роботі здійснено концептуальний аналіз тлумачення поняття «булінг», класифіковано його форми та розглянуто чинники, що сприяють виникненню агресивної поведінки серед підлітків. Теоретично визначено функціональну роль соціального педагога у міждисциплінарній системі первинної профілактики булінгу серед підлітків. Отримані результати поглиблюють загальні наукові уявлення про механізми соціально-педагогічної підтримки підлітків у процесі формування безпечного освітнього середовища.

Практичне значення дипломної роботи полягає у реалізації емпіричного компонента дослідження. На основі результатів діагностики сконструйовано авторську програму тренінгу для первинної профілактики булінгу серед підлітків у шкільному середовищі. Ця програма має практико-орієнтований характер і може бути адаптована до умов конкретного освітнього закладу. Також розроблено методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо використання ефективних форм і методів профілактичної роботи. Результати дослідження можуть бути застосовані у профілактичній роботі з підлітками в закладах загальної середньої освіти для зміцнення психосоціального шкільного клімату.

Експериментальна база проведення дослідження: Ліцей № 63 Подільського району м. Києва.

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки. Список джерел налічує 64 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1 Теоретичні підходи до поняття «булінг»

Булінг є предметом активного наукового дослідження через його багатогранний вплив на соціальну адаптацію особистості у різних вікових групах. Не зважаючи на численні дослідження, універсального визначення цього терміну досі не існує. Різні автори по-своєму трактують поняття булінгу та пропонують різні класифікації його видів. Науковці підходять до вивчення цього явища з різних перспектив: від аналізу індивідуальних рис учасників до розгляду булінгу як складного соціально-психологічного та педагогічного процесу. Впродовж тривалого часу агресивна поведінка дітей та підлітків сприймалася лише як дисциплінарна проблема, а не як самостійне явище. Для глибшого розуміння булінгу та його місця у науковому дискурсі необхідно розглянути походження цього терміну та його теоретичних основ.

До середини ХХ століття явище булінгу мало іншу назву й частіше асоціювалося з поняттям «хуліганство». Термін «хуліганство» вперше з'явився в офіційних документах, зокрема у звітах лондонської поліції, ще у 1898 році. Хоча точне походження цього слова залишається невідомим, існує версія, що воно походить від прізвища ірландської родини Хуліган, яка славилася своєю зухвалою поведінкою. Саме в контексті еволюції цих понять і формування різних підходів до їх інтерпретації, слід розглянути внесок таких науковців, як: К. Лоренц, П. Хайнеманн і Д. Ольвеус [2, с. 13].

Аналіз феномену хуліганства поступово еволюціонував до терміну «мобінг», що використовувався для опису систематичного цькування, спрямованого однією особою або групою проти іншої. Вперше цей термін застосував відомий зоопсихолог

К. Лоренц. У 1958 році цей вчений уперше застосував термін «мобінг» для опису спільної атаки тварин на хижака. Пізніше П. Хайнеманн переніс цей термін на групову поведінку дітей у школах. Він підкреслив, що така форма агресії може мати серйозні наслідки, зокрема спроби самогубства серед постраждалих дітей та підлітків [9, с. 7].

У 1969 році П. П. Хайнеманн вперше застосував термін «мобінг» у статті, для опису групового цькування в учнівському середовищі, опублікованій у журналі «Liberal Debatt». На думку автора, мобінг – це форма колективної реактивної агресії, що виникає внаслідок порушення звичного режиму функціонування групи або вторгнення в її усталені структури [24, с. 102].

Згодом термін «мобінг» почав асоціюватися з цькуванням у робочому середовищі, тоді як для шкільного контексту утвердився термін «булінг». Обидва поняття мають спільне коріння, однак їхнє значення поступово диференціювалося залежно від контексту застосування. Мобінг зазвичай асоціюється з професійним середовищем і має більш конкретну мету – витіснення людини з роботи. Натомість булінг, відбувається у різноманітних контекстах і має ширший спектр проявів. Ключова відмінність між цими поняттями форма агресії: мобінг – це систематичний тиск групи на одну людину, тоді як мобінг зазвичай відбувається через дії одного чи кількох ініціаторів, спрямовані на приниження, залякування тощо. Загалом коли група діє проти однієї особи – це мобінг, а коли агресію проявляють окремі особи – це булінг [54, с. 5].

В Україні відмінність між мобінгом і булінгом визначається насамперед, місцем здійснення насильницьких дій та колом їхніх учасників. Мобінг зазвичай відбувається у робочому середовищі й залучає повнолітніх членів трудового колективу. Натомість булінг характерний для навчальних закладів, де однією зі сторін конфлікту є неповнолітня особа [7, с. 226].

Науковці з Великобританії, Австралії та Японії активно співпрацювали з дослідницькою групою в Норвегії для аналізу булінгу серед школярів. Водночас спеціалісти з Німеччини, Франції, Угорщини, США та Австралії об'єдналися зі

шведськими дослідниками для вивчення мобінгу в робочих колективах. Такий паралельний розвиток досліджень двох різних форм агресії зумовив необхідність розмежування цих понять. У підсумку «булінг» закріпився як термін для опису конфліктів у шкільному середовищі, а «мобінг» – для агресії, що виникає у професійному оточенні [9, с. 7–8].

Еволюція розуміння нового соціального явища тривала десятиліттями, супроводжуючись змінами в термінології та підходах до його вивчення. У 1970-х роках скандинавські науковці започаткували систематичне дослідження феномену булінгу. Норвезькі фахівці, аналізуючи агресивну поведінку школярів, запровадили термін «to bully», що перекладається як «залякувати» чи «цькувати», для позначення особливого типу насильства в освітньому середовищі [2, с. 9–13; 6, с. 7; 23, с. 5].

Перша міжнародна конференція з проблеми булінгу відбулася в Ставангері влітку 1987 року. Її організувала Рада Європи, а участь взяли науковці та педагоги з більшості країн Західної Європи. За підсумками конференції була видана книга «Булінг в різних країнах: огляд проблеми» (Roland, Munthe, 1989). У 1990-х роках дослідження булінгу поширилися на Великобританію, Австралію, Канаду, Японію, Німеччину та інші країни, що поширило розвиток наукових робіт на міжнародному рівні [9, с. 7–8].

Якщо в середині XX століття агресивна поведінка школярів асоціювалася переважно з хуліганством, то надалі дослідження скандинавських учених, таких як Д. Ольвеус, заклали підґрунтя для глибшого аналізу цього явища. Д. Ольвеус є одним із ключових дослідників, що сформували сучасне розуміння явища булінгу. Його визначення є основоположним у наукових і практичних дослідженнях: «Булінг – ситуація, у якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших учнів» [54, с. 5].

Д. Ольвеус стверджував, що «негативні дії» – це широкий спектр агресивної поведінки від невербальних проявів, таких як ворожі погляди, до серйозних фізичних нападів. Ключовими рисами булінгу є його повторюваність та наявність явної

нерівності сил між агресором і жертвою. Це дозволяє чітко відрізнити булінг від одноразових суперечок та інцидентів агресії. Дослідник також наголошував на навмисному характері таких дій. Він виділив два основні типи булінгу, які на наш погляд є характерними [54, с. 5]:

1) прямий булінг – характеризується фізичною агресією: удари, поштовхи, кусання, щипання, плювання, залякування, образливі слова чи жорстокі жарти; сюди належать дії, спрямовані на дискримінацію за соціальним статусом, релігією, расою тощо; окремо виділимо випадки сексуального домагання, які бувають у формі небажаних фізичних дотиків або словесних знущань [54, с. 5];

2) непрямий булінг – характеризується емоційною та пасивно-агресивною поведінкою; це можуть бути дії, спрямовані на ізоляцію жертви, створення умов соціального розподілу за принципом «вищий-нижчий»; також до непрямих форм належать ненависні погляди, непристойні жести, написання образливих написів, поширення пліток і чуток [54, с. 5].

Отож, психолог виділив аспекти, що дозволяють чітко визначити та відрізнити булінг від інших форм агресії [63, с. 9]:

- 1) булінг є формою агресивної поведінки, що транслює небажані та шкідливі дії;
- 2) ці агресивні дії існують як патерни, що формують певні зразки поведінки;
- 3) булінг характеризується явною нерівністю сил або влади між агресором і жертвою, це створює незбалансовану ситуацію [63, с. 9].

Він відокремив типові риси дітей, які мають схильність до насильства [14, с. 7]:

- прагнуть домінувати та контролювати інших, досягаючи власних цілей за рахунок підпорядкування однолітків;
- їхня поведінка окреслюється імпульсивністю та схильністю до спалахів гніву;
- часто поводяться зухвало й агресивно щодо дорослих;

- такі діти зазвичай байдужі до почуттів своїх жертв і не проявляють до них співчуття;
- якщо мова про хлопців, то вони зазвичай фізично сильніші за своїх ровесників [14, с. 7].

Після публікації праці Д. Ольвеуса під назвою «Aggression in schools. Bullies and whipping boys» міжнародна спільнота почала усвідомлювати реальність проблеми булінгу. До середини 1990-х років інтерес до цієї теми посилювався й серед вчених Великобританії, зокрема Є. Мунте, В. Ортона та Д. Таттума.

Д. Лейн та Е. Міллер, надавали таку характеристику булінгу: це довготривалий процес фізичного чи психічного насильства, який здійснюється індивідом або групою щодо іншої особи, яка не здатна захистити себе. Науковець Д. Лейн також зазначав важливість таких факторів, як сімейне середовище, особистісні риси та шкільний мікроклімат. Стрес, за його словами, є одним із основних каталізаторів насильства. Ці твердження стали однією з причин, через яку Швеція та Норвегія, до середини 90-х років, прийняли законодавчі ініціативи для боротьби з булінгом [54, с. 6; 2, с. 13].

Е. Роланд описує булінг як соціальну систему, що включає три основні складові: переслідувача, жертву та сторонніх спостерігачів [54, с. 6].

Л. Кішлі трактує булінг як агресивну поведінку, спрямовану на приниження почуттів іншої особи, що може призвести до її соціальної ізоляції. Булінг не завжди є порушенням закону, оскільки в кримінальному кодексі часто відсутні статті, що прямо карають таку поведінку. Дослідниця виокремлює сім основних ознак булінгу [16, с. 2–3]:

1) емоційне приниження: вербальні та невербальні способи вираження, такі як негативні висловлювання, підвищений тон, крик, звинувачення у помилках, приниження досягнень, зневажливі погляди, мовчазне засудження, образливі жести тощо;

2) емоційно образлива та принизлива поведінка впродовж тривалого періоду, це викликає в жертви відчуття безпорадності та соціальної ізоляції;

- 3) агресивна поведінка супроводжується неприязню та недовірою з боку агресора;
- 4) агресор порушує особисті кордони жертви;
- 5) наслідками булінгу є погіршення психологічного та фізичного стану, а саме: зниження самооцінки, депресія, тривожність, стрес, фізичні захворювання та інші психологічні проблеми в жертви;
- 6) головна мета агресора – завдати шкоди іншій особі;
- 7) агресор займає вищу соціальну або фізичну позицію порівняно з жертвою, що дозволяє йому принижувати та завдавати шкоди без страху перед наслідками [16, с. 2–3].

Зрештою проблема шкільного цькування стала об'єктом активних досліджень у світі, проте в Україні дослідницька робота в цій сфері почала набирати популярності лише в останнє десятиліття. Це пов'язано передусім із тим, що явище булінгу, серед українських школярів, за останні роки стало надзвичайно поширеним.

За визначенням ЮНІСЕФ, булінг – це агресивна, небажана поведінка, яка призводить до цькування однолітка з боку іншої дитини чи групи, метою є приниження, залякування та демонстрація фізичної чи психологічної сили. Може проявлятися в різних формах, від фізичної агресії до психологічного тиску [21].

Поняття «булінг» визначено в Кодексі України про адміністративні правопорушення та у Законі України «Про освіту»: це дії, які здійснюють учасники освітнього процесу, спрямовані на вчинення психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, зокрема з використанням засобів електронних комунікацій. Такі дії можуть бути спрямовані на малолітню чи неповнолітню особу, або, навпаки, виконуватись нею щодо інших учасників освітнього процесу. Наслідком булінгу є завдання або потенційне завдання шкоди психічному чи фізичному здоров'ю потерпілого або потерпілої [11; 39].

Таким чином, аналіз сучасних теоретичних підходів до поняття «булінг» надав змогу визначити його як цілеспрямовану форму систематичного насильства, що

проявляється у повторювальних діях з метою приниження особи, яка не в змозі захистити себе через наявний дисбаланс сил між агресором і жертвою.

1.2 Особливості булінгу серед підлітків в умовах освітнього середовища

Заклад освіти, як первинне середовище соціалізації, повинен забезпечувати безпечний простір для навчання та розвитку кожного учня. Однак, за даними ВООЗ, Україна опинилася в лідерах за рівнем агресії серед учнів. Чому підлітки все частіше стають дотичними до поняття булінгу? Які фактори сприяють поширенню цього явища в освітньому середовищі? Відповіді на ці запитання допоможуть зрозуміти причини масштабу проблеми та в майбутньому розробити ефективні стратегії її вирішення.

Ми розглядаємо булінг через призму підліткового віку, одного з найважливіших і найскладніших етапів у розвитку особистості, що триває з 10 до 19 років згідно з визначенням ООН. У цей період дитина переживає стрімкі фізіологічні, психологічні та соціальні зміни, які формують її майбутнє. Підліток потребує підтримки з боку дорослих, але водночас свободи для самостійного прийняття рішень, щоб зрозуміти особисті переконання [26, с. 3].

Підлітковий вік сповнений суперечностей. Юнаки та дівчата часто відчують себе дорослими та прагнуть довести це оточенню через ризиковану поведінку, як-от вживання алкоголю чи тютюну, використання ненормативної лексики тощо. Такі експерименти зазвичай є тимчасовими, адже з часом підлітки усвідомлюють, що дорослість – це не про шкідливі звички, а про відповідальність, прийняття важливих рішень і досягнення певних життєвих цілей [26, с. 3–4].

Саме в цей період формуються соціальні ролі та моделі поведінки, що можуть сприяти або, навпаки, перешкоджати проявам булінгу. Розуміння цих особливостей є ключовим в нашому дослідженні.

Булінг – це складне й руйнівне явище, яке впливає не лише на поточний емоційний стан підлітка, але й залишає глибокий слід у його психіці. Травматичний досвід, у більшості випадків, стає перешкодою на шляху до формування багатьох соціальних навичок. Особливо небезпечним є те, що наслідки булінгу часто проявляються поступово [22, с. 34].

Ми маємо розуміти, що булінг має чіткі відмінності від звичайної сварки чи конфлікту між підлітками, що проявляється у декількох ключових характеристиках [56, с. 2–3]:

- першою ключовою характеристикою є систематичність. Дії спрямовані проти тієї самої особи та повторюються двічі або більше разів;
- другою особливістю є те, що булінг завжди супроводжується злим умислом. Агресор діє свідомо, з метою заподіяти шкоду. У багатьох випадках спрямований на соціальну ізоляцію жертви;
- третя відмінність – характерний дисбаланс сил. Кривдник має перевагу над потерпілим, а саме: різниця у фізичному розвитку, соціальному статусі, рівні адаптованості, стані здоров'я (зокрема за наявності інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо;
- четвертою визначальною рисою є факт того, що кривдник зазвичай не демонструє розкаяння. Його дії свідомі та він не схильний до співчуття чи каяття [56, с. 2–3].

Також, нам варто визначити хто є учасниками освітнього процесу. Відповідно до Закону України «Про освіту» (стаття 52) перелік охоплює всіх, хто безпосередньо або опосередковано сприяє організації та реалізації освітнього процесу [39]:

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники – особи, які забезпечують освітній процес, виконують навчальну, виховну, методичну чи науково-дослідну діяльність;

- батьки здобувачів освіти – законні представники учнів, що беруть участь у навчально-виховному процесі;
- фізичні особи, які здійснюють освітню діяльність – особи, залучені до організації навчального процесу поза межами закладів освіти;
- інші особи, що визначені спеціальними законами, беруть участь в освітньому процесі відповідно до порядку, встановленого закладом освіти [39].

Отож, проблема булінгу охоплює широкий спектр учасників: від учнів до дорослих. Варто зазначити, що чинне законодавство України передбачає захист дітей від булінгу, але воно не охоплює всі можливі сценарії, особливо ті, де учасниками є дорослі: педагогічні працівники, батьки здобувачів освіти, персонал закладу освіти та інші особи. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання та розробки ефективних профілактичних заходів.

Підліток може бути як об'єктом, так і суб'єктом булінгу. Причини цього явища різноманітні, але часто пов'язані з соціальними нормами групи. Ті, хто не відповідають цим неписаним правилам, ризикують стати жертвами булінгу.

У онлайн-курсі «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти» виділяють різноманітні чинники виникнення булінгу в міжособистісних взаєминах, які можна поєднати в чотири групи: 1) особистісні; 2) сімейні; 3) соціальні; 4) оточення (середовище) [51]. Розглянемо їх більш детально.

Особистісні чинники – це сукупність фізичних або психологічних характеристик дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо). Зокрема: розлади та порушення розвитку – діти, які страждають на певні психологічні особливості, можуть проявляти агресивну поведінку, що іноді стає причиною булінгу. Серед таких розладів можуть бути синдром дефіциту уваги, гіперактивність, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад тощо; відмінність дитини від інших – це може бути зовнішній вигляд, стан здоров'я, національність чи будь-яка особливість, що робить дитину «іншою» в очах оточення; самоствердження через

цькування – інколи булінг сприймається як спосіб здобути авторитет, увагу або вплив серед однолітків. Діти прагнуть стати популярними, контролювати ситуацію, викликати страх чи повагу до себе. Це особливо часто формується коли діти переходять із початкової школи до середньої або зі середньої до старшої, а також із появою нових учнів у класі; поведінкові особливості дитини – це коли поведінка підлітка не відповідає очікуванням групи, наприклад, занадто активна чи, навпаки, пасивна, відмінник або двієчник, експресивна чи замкнена; спроби компенсувати невдачі – булінг через заздрість до успішних учнів або тих, хто має кращий одяг, гаджети чи інші матеріальні можливості [6, с. 46–48].

Сімейні чинники основне середовище, в якому формується особистість дитини, її модель поведінки та ставлення до інших. Від взаємодії з батьками та атмосфери в родині залежить, як дитина сприймає себе та навколишній світ. Фактори, що створюють агресивну поведінку: відсутність близьких стосунків між батьками та дитиною, а також нехтування її потребами й проблемами позбавляють дитину можливості ділитися труднощами; надмірний або, навпаки, слабкий контроль може негативно вплинути на поведінку дитини. Наприклад, якщо батьки кричать через оцінки, позбавляють відпочинку чи спілкування, то дитина може копіювати таку модель поведінки у школі; гіперопіка – надмірна опіка з боку батьків робить дитину нездатною розв’язувати проблеми самостійно. У соціальному середовищі така дитина часто не розуміє важливості взаємоповаги та прийняття інших; постійна критика, сварки або жорстоке ставлення з боку батьків формують у дитини відчуття, що світ – це загроза. Засвоєні в сім’ї моделі насильства й агресії автоматично відтворюється; дитина, яка страждає від насильства вдома, може стати не лише жертвою, а й ініціатором булінгу, відтворюючи пережите з однолітками [6, с. 46–48].

Чинники середовища суттєво впливають на поведінку учнів і формування їхніх соціальних зв’язків. Негативні умови в навчальному закладі стають підґрунтям для появи та поширення булінгу, до таких умов належить несприятливий соціально-психологічний клімат, стрес, відсутність належного контролю з боку вчителів тощо.

Небажання педагогів або їхнє невміння адекватно реагувати на такі ситуації, надавати допомогу учасникам конфліктів або байдужість до інцидентів, створюють сприятливе середовище для поодиноких проявів насильства, які з часом переростають у систематичний булінг. До того ж, працівники закладу освіти можуть самотійно провокувати агресивну поведінку серед учнів, застосовуючи насильство щодо них. Це може проявлятися у формі фізичних покарань, принизливих зауважень, грубих висловлювань, криків, дискримінації, заниження оцінок як методу покарання або надмірного контролю за поведінкою та діяльністю учнів. З часом учні починають використовувати схожі методи [6, с. 46–48].

Також важливо виділити такі чинники: неспроможності закладу освіти забезпечити сприятливий соціально-психологічний клімат, розробити комплексні заходи для протидії насильству, впровадити відновні практики в освітній процес або створити безпечні умови для навчання; відсутність чітких алгоритмів виявлення та розв'язання випадків булінгу унеможливорює своєчасне втручання та допомогу постраждалим; низький рівень обізнаності учасників освітнього процесу про способи протидії булінгу, недостатнє усвідомлення своєї ролі у вирішенні конфліктів з боку педагогів, учнів і батьків; нерідко заклади освіти приділяють увагу лише допомозі потерпілим, залишаючи поза увагою кривдників і спостерігачів, що створює умови для повторення подібних ситуацій у майбутньому; авторитарний стиль навчання – ухвалення рішення без врахування думок учнів, встановлення жорсткого контролю або використання покарання як основного методу впливу. Усе це провокує зниження самооцінки учнів, формування агресивної поведінки або психологічного самозахисту; використання в освітньому процесі застарілих моделей, що базуються на гендерних стереотипах, створює середовище нерівності та конфліктів [6, с. 46–48].

Соціальні чинники зазвичай є відображенням ситуації в суспільстві, зумовленої соціально-економічними та політичними умовами, рівнем дотримання законів, культурними традиціями, нормами та цінностями. До основних соціальних чинників належать: гендерні стереотипи – традиційні уявлення про ролі чоловіків і

жінок у суспільстві, що часто стають підґрунтям для гендерного насильства. Наприклад, переконання у домінуванні чоловіка та підпорядкуванні жінки впливає на утиск дівчат у школі. Чоловіки вчителі або однокласники, які вважають себе «вищими» за дівчат, можуть вдаватися до прямих загроз, домагань чи навіть примушувати до сексуальних контактів. Інколи це відбувається через психологічний тиск, наприклад, обіцянку кращої оцінки в обмін на інтимні стосунки; реальна або передбачувана сексуальна орієнтація та гендерна неконформність часто стають причинами систематичного цькування. Знущання, глузування, фізичне і навіть сексуальне насильство найчастіше спрямовані проти хлопчиків, які виглядають фізично слабшими або чия поведінка не відповідає традиційним уявленням про «мужність». Подібне насильство стосується й дівчат, зовнішність або поведінка яких не узгоджуються з уявленнями про «жіночність». У подібних випадках жертви часто не можуть захистити себе або не звертаються за допомогою через страх осуду чи стигматизації за свою гендерну неконформність; різний рівень добробуту серед учнів і їхніх сімей також буває джерелом конфліктів. Діти з менш забезпечених родин часто стають об'єктами глузувань через одяг, гаджети чи інші матеріальні аспекти, які вважаються показниками статусу; сучасні медіа, кіно, інтернет часом пропагують агресивну поведінку як прийнятний спосіб розв'язання конфліктів або досягнення успіху. Це формує у дітей викривлене сприйняття нормальних взаємин і стимулює наслідування негативних моделей поведінки [6, с. 46–48; 27, с. 27–28].

Проаналізувавши наукові джерела, ми вирішили виділити п'ятий чинник – ситуативний. До нього належать обставини, що визначають місце, час і наявність свідків під час інциденту: найчастіше випадки насильства трапляються під час перерв, коли учні перебувають у менш контрольованому середовищі. Особливо небезпечними є коридори, туалети, роздягальні, ігрові майданчики, а також інші місця, де немає нагляду з боку дорослих. Затишні куточки, приховані від загального огляду, часто стають зоною ризику, оскільки кривдники почуваються там безкарно; наявність свідків суттєво впливає на мотиви та поведінку кривдника. Для агресора, який прагне

самоствердження чи демонстрації влади, публічність є важливим елементом насильницької дії. У присутності спостерігачів акти агресії стають більш інтенсивними та травматичними для потерпілого, оскільки кривдник намагається справити враження на аудиторію. Водночас присутність дорослих часто виступає як стримувальний чинник, здатний запобігти насильству або зупинити його на початкових стадіях [26, с. 27–28].

Булінг у шкільному середовищі проявляється у різних формах, кожна з яких має свої характерні ознаки [3; 6, с. 95]:

- економічне насильство: умисне позбавлення дитини їжі, одягу, грошей, документів або іншого майна; перешкоджання в користуванні належним їй майном чи ресурсами; обмеження можливостей отримувати освітні послуги; примус до виконання небажаних видів праці або інших дій економічного характеру, що порушують права дитини тощо;

- психологічне насильство: словесні образи, висловлювання, що принижують гідність дитини, або погрози, зокрема стосовно третіх осіб (друзів, сім'ї); приниження, переслідування, залякування та створення постійного відчуття небезпеки; дії, спрямовані на обмеження свободи особи, що призводять до втрати впевненості в собі, страху чи ізоляції тощо;

- сексуальне насильство: небажана вербальна, невербальна чи фізична поведінка сексуального характеру; образливі погляди, жести, рухи тіла, сексуально забарвлені жарти, прізвиська, образи чи поширення чуток сексуального змісту; загрози або інші форми тиску, спрямовані на жертву, що супроводжуються сексуальними підтекстами тощо;

- фізичне насильство: будь-яка форма небажаного фізичного впливу, зокрема ляпаси, удари, штовхання, щипання, шмагання, кусання тощо; дії, що спричиняють фізичний біль, ушкодження або приниження потерпілого [3; 6, с. 95].

Кожен із цих проявів може мати значний вплив на фізичний, психічний та соціальний стан жертви.

Окремо хочемо виділити поняття, яке стало актуальним в умовах розвитку сучасних інформаційних технологій – кібербулінг. Цей вид насильства відрізняється від традиційних форм тим, що дозволяє кривдникові зберігати анонімність, що дуже ускладнює встановлення відповідальності за його дії. Унаслідок жертва постійно під впливом образ та психологічного тиску [27, с. 23–24].

До основних проявів кібербулінгу можна віднести: перепалки або флеймінг – це обмін агресивними та образливими короткими репліками в різноманітних чатах; обмовляння – поширення неправдивих або принизливих відомостей через Інтернет: фото, відео або текстові матеріали; самозванство – створення фальшивих акаунтів або «перевтілення» в іншу особу, використовуючи її особисті дані; видурювання особистої інформації та передача іншим людям без відома власника; сталкінг – анонімне, часто таємне, слідкування за особою; фільмування реальних актів насильства для подальшого їх розповсюдження через соціальні мережі; кібергрумінг – маніпуляція поведінкою дитини в Інтернеті з метою залучення до непристойних або незаконних дій; створення онлайн-груп, які заохочують до суїциду, пропагуючи небезпечні ідеї серед молоді [25].

Булінг у шкільному середовищі завжди має колективний характер, адже формується у межах соціальної групи, яка зазвичай вибудовує певну ієрархічну структуру. У цій структурі виокремлюють три основні ролі: 1) кривдник або булер; 2) постраждалий (жертва булінгу); 3) спостерігач.

Кривдник або булер – це ініціатор агресивних дій, який здійснює тиск з метою домінування чи приниження. Характерні риси учнів, які схильні ставати булерами [25; 27, с. 29–30]:

- відчують сильне бажання домінувати над іншими учнями та підкорювати їх задля досягнення власних цілей.
- проявляють імпульсивність, часто демонструють зухвалість і агресію, зокрема щодо дорослих, таких як батьки або вчителі. відсутність емпатії до своїх жертв, байдужість до їхніх почуттів і переживань.

– зазвичай мають фізичну перевагу над ровесниками, що використовують для залякування [6, с. 97].

Постраждалий (жертва булінгу) – особа, що стає мішенню [25; 27, с. 29–30].

На основі проведеного опитування, яке здійснили А. Мельниченко та Н. Тілікіна, визначено основні передумови щодо здійснення булінгу серед дітей і підлітків. Серед них: «зовнішність – 28,7% (дівчата частіше, ніж хлопці заявляли про булінг на цій підставі: 35,2% проти 26,9%); особливості поведінки – надто активна, сором'язлива чи нерішуча, надто несхожа на інших тощо – 22,6%; світогляд, відмінний від думки інших – 21,5%; уподобання чи хобі – 18,7%; мовна ознака: 8,3% – для російської мови та 6,9% – для української мови» [20].

Характерні риси жертв булінгу [6, с. 97]:

- полохливість, підвищена вразливість, замкнутість, сором'язливість. Часто характеризуються тривожністю, низькою самооцінкою та невпевненістю у власних силах;
- схильність до депресивних станів та самотності, відсутність близьких друзів серед однолітків. краще знаходять спільну мову з дорослими, ніж із ровесниками;
- фізична слабкість порівняно з іншими дітьми, що робить їх мішенню для агресорів;
- можуть відрізнятися від однокласників за зовнішністю, поведінкою чи іншими індивідуальними ознаками [6, с. 97].

Спостерігачі – група, що впливає на розвиток ситуації булінгу. Зазвичай, вони також діляться на декілька груп [10, с. 6; 25; 27, с. 29–30]:

- на стороні булера завжди є спостерігачі-прихильники, які підтримують його дії, але без активного залучення у процес цькування. Серед цих прихильників виділяються: активні прихильники – ті, хто демонстративно підтримує агресора, наприклад, сміхом, підбурюванням чи сприянням розголосу інциденту; пасивні

прихильники – ті, кому подобається ситуація цькування, однак вони уникають відкритої демонстрації своєї позиції;

- на стороні потерпілого також є спостерігачі, яких можна поділити на такі категорії: активні захисники – вони виступають проти цькування, намагаючись допомогти жертві як словом, так і діями; пасивні захисники – це ті, хто засуджує булінг і вважає, що варто допомогти постраждалому, але не проявляє активності через страх чи невпевненість;

- існує категорія байдужих спостерігачів, що залишаються осторонь, не займаючи чітко визначеної позиції та не втручаючись у ситуацію [10, с. 6].

У ситуації насильства навколо постраждалої особи формується група учасників, які разом створюють систему взаємин, що зазвичай унеможливорює припинення цькування без зовнішнього втручання. Розірвати це замкнене коло можуть лише дорослі – працівники закладу освіти або батьки. Винятком можуть бути випадки, коли серед однолітків чи старших учнів знайдуться достатньо сильні особистості, здатні активно протистояти кривднику та його прихильникам, зупинивши процес насильства [25].

Таким чином, отримані результати дослідження підкреслюють необхідність розробки та впровадження комплексних програм протидії булінгу в освітніх закладах. Будь-який учень, незалежно від його фізичних даних, поведінки зовнішнього вигляду, успішності у навчанні чи соціального статусу в класі, може стати частиною системи булінгу. Підлітки особливо вразливі до соціального тиску та прагнуть до самоствердження. Саме ці особливості роблять їх незахищеними перед булінгом. З одного боку, вони можуть стати жертвами цькування через свою індивідуальність, невпевненість або відмінність від інших. З іншого боку, деякі підлітки можуть самі вдаватися до булінгу, намагаючись підвищити свій статус у групі та заслужити повагу однолітків. Отже, попередження булінгу підліткового віку є ефективнішим, ніж боротьба з його наслідками.

1.3 Діяльність соціального педагога щодо первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО)

Ключовими суб'єктами реагування, у разі виникнення випадків цькування у шкільному середовищі, є низка спеціалізованих інституцій та посадових осіб, що взаємодіють між собою для оперативного залучення до ситуації, до них належать [19]:

- служба освітнього омбудсмена, яка здійснює моніторинг дотримання прав здобувачів освіти;
- органи місцевого самоврядування, що відповідальні за координацію соціально-педагогічних заходів на місцевому рівні;
- засновники закладів освіти або уповноважені ними органи управління [19].

Важливою ланкою у первинній системі профілактики булінгу виступають керівники закладів освіти та педагогічні працівники, які, здійснюючи постійну професійну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу. Вони несуть відповідальність за своєчасне виявлення ознак, належну фіксацію, вжиття заходів для внутрішнього з'ясування обставин інциденту та організацію психолого-педагогічної підтримки для постраждалих осіб. У подальшому до цього процесу долучаються: служби у справах дітей, що покликані забезпечувати захист прав і законних інтересів неповнолітніх; центри соціальних служб, що здійснюють комплексну соціальну допомогу сім'ям; територіальні підрозділи Національної поліції України, відповідальні за реалізацію заходів правового реагування та запобігання правопорушень в освітньому середовищі [19].

Як зазначає провідні фахівці Міністерства освіти і науки України, в процесі протидії булінгу в закладах освіти важливу роль відіграють практичні психологи, педагогічні працівники та соціальні педагоги.

Роль практичного психолога закладу освіти: реалізує профілактичні, просвітницькі та корекційні програми; формує в учнів навички безпечної поведінки в ризикових ситуаціях; впливає на запобігання насильства та конфліктів серед здобувачів освіти [19].

Обов'язки педагогічних працівників закладу освіти: розвиток здібностей учнів, формування здорових звичок і навичок, підтримка фізичного та психічного здоров'я суб'єктів навчання [19].

Роль соціального педагога закладу освіти: формує в учнів відповідальну поведінку та культуру здорового способу життя; допомагає запобігти конфліктним ситуаціям під час освітнього процесу; розробляє та реалізує профілактичні й інформаційно-освітні заходи, спрямовані на захист прав дітей та формування ціннісних життєвих навичок; інформує учасників освітнього процесу про контактні дані національної поліції, психологів, медиків, гарячих ліній, до яких можна звертатися у випадках булінгу [19].

Подальший аналіз зосереджується виключно на особливостях професійної діяльності з первинної профілактики булінгу соціального педагога в закладах загальної середньої освіти, дослідження його функціональних обов'язків.

Діяльність психологічної служби в системі освіти України регламентується Наказом Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» [35]. Функціональна діяльність соціального педагога зосереджена на забезпеченні системного підходу з метою протидії проявам деструктивних соціальних феноменів. Відповідно до цього, соціальний педагог здійснює соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, зокрема осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги. До провідних напрямів його діяльності належать організація просвітницьких і профілактичних заходів серед учасників освітнього процесу щодо запобігання та протидії домашньому насильству,

правопорушенням, залежностям, а також формування соціально прийнятної поведінки [35].

Соціальний педагог активно залучений до діяльності педагогічної ради, психолого-педагогічних консилиумів і методичних об'єднань. Роль соціального педагога у процесі розроблення та реалізації заходів із соціалізації та адаптації здобувачів освіти в нових колективах – визначальна. Вагомою складовою професійної діяльності є налагодження ефективної взаємодії з родинами, органами соціального захисту, правоохоронними структурами та медичними установами. Завдяки чому, соціальні педагоги можуть всебічно виявляти та вчасно працювати над запобіганням булінгу в шкільному середовищі [35].

У робочій діяльності соціального педагога використовується широкий спектр соціально-педагогічних завдань, пов'язаних із підтримкою, захистом і розвитком особистості дитини в умовах сучасного соціуму. Професійна компетентність соціального педагога будується на міждисциплінарному підході в поєднанні ґрунтовних знань з педагогіки, психології, юриспруденції, соціології та етики. З огляду на специфіку соціально-педагогічної роботи, професійна діяльність неможлива без поєднання навичок діагностики, консультування, профілактики та посередництва. Фахова діяльність соціального педагога охоплює комплекс функцій, що забезпечують цілісну підтримку дитини в соціальному середовищі, а саме [5, с. 12; 35] (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Функції соціального педагога у ЗЗСО [5; 35]

Функція	Характеристика
Діагностична	Виявлення груп ризику, аналіз соціально-психологічної атмосфери класу

Прогностична	моделювання можливих загроз чи конфліктів
Комунікативна	налагодження ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу
Реабілітаційна	психосоціальна підтримка постраждалих
Корекційна	профілактика девіацій у поведінці агресорів

З огляду на комплексний характер проблем, які розв’язує соціальний педагог, його діяльність реалізується у певному правовому полі, ми виділили частину важливих документів:

- 1) Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII [39];
- 2) Закон України від 09.05.2024 № 3714-IX «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС Громадяни, рівність, права та цінності» [46];
- 3) Постанова ВРУ від 09.05.2024 № 3712 IX «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» [42];
- 4) Постанова ВРУ від 24.04.2024 № 3663-IX «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей» [41];
- 5) Постанова ВРУ від 21.11.2023 № 3485-IX «Про прийняття за основу проекту Закону України щодо застосування обмежувальних заходів протидії домашньому насильству» [43];

6) Постанова ВРУ від 05.10.2023 № 3412-IX «Про прийняття за основу проекту Закону України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» [40];

7) Розпорядження КМУ від 07.06.2024 № 527-р «Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки» [50];

8) Постанова КМУ від 14.05.2024 № 551 «Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії РФ проти України» [36];

9) Розпорядження КМУ від 16.02.2024 № 141-р «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» [49];

10) Постанова КМУ від 23.01.2024 № 83 «Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів» : Постанова Каб. Міністрів України від 23.01.2024 № 83 [38];

11) Розпорядження КМУ від 10.11.2023 № 1025-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року» [33];

12) Розпорядження КМУ від 26.09.2023 № 850-р «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року» [29];

13) Розпорядження КМУ від 02.06.2023 № 496-р «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року» [30];

14) Розпорядження КМУ від 07.04.2023 № 301-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі на 2023 рік» [34];

15) Розпорядження КМУ від 24.02.2023 № 174-р «Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти» [48];

16) Розпорядження КМУ від 14.02.2023 № 160-р «Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [31];

17) Постанова КМУ від 15.08.2023 № 867 «Про реалізацію експериментального проєкту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі»» [47];

18) Наказ МОН України від 21.09.2023 № 1142 «Про проведення Всеукраїнського конкурсу авторських програм практичних психологів і соціальних педагогів «Нові технології у новій школі»» [44];

19) Наказ МОН України від 28.12.2019 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» [3];

20) Наказ МОН України від 07.02.2024 № 131 «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні» [32];

21) Лист МОН України від 18.04.2023 № 1/5449-23 «Щодо проведення в закладах освіти правопросвітницьких заходів до Міжнародного дня протидії булінгу (Дня боротьби з цькуванням)» [61];

22) Лист МОН України від 24.11.2023 № 4/4610-23 «Щодо Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства»» [60];

23) Лист ДНУ «ІМЗО» від 29.03.2023 № 21/08-4792 «Про Всеукраїнську інформаційну програму ментального здоров'я «Ти як?»» [28];

24) Лист ДНУ «ІМЗО» від 16.05.2024 № 21/08-790 «Про інформаційні матеріали стосовно небезпеки азартних ігор» [37];

25) Лист ДНУ «ІМЗО» від 22.05.2024 № 21/08-824 «Про проєкт методичних рекомендацій щодо соціалізації та інтеграції дітей ВПО у громадах» [45].

Для подальшого аналізу нам важливо розуміти, що запобігання булінгу передбачає реалізацію заходів на трьох рівнях: 1) первинному; 2) вторинному; 3)

третинному. Прицільним аналізом нашого дослідження є саме первинна профілактика булінгу.

Первинна профілактика – це система превентивних заходів, спрямованих на запобігання виникненню булінгу в шкільному середовищі або інших соціальних групах. Метою профілактики є створення безпечного та сприятливого середовища, яке унеможливорює прояви цькування [17, с. 50].

Якщо в класному колективі вже зафіксовано випадки булінгу, першочерговим завданням є його негайне припинення. Лише після усунення проявів цькування можна переходити до системної роботи над поліпшенням психологічного клімату в шкільному середовищі. Отож, при використанні первинної профілактики для глибшого розуміння проблеми застосовуються анкетування, аналіз спеціалізованої літератури, перегляд навчальних відеоматеріалів, соціометрія та інші психодіагностичні методики, що надають змогу дослідити міжособистісну взаємодію, структуру міжособистісних відносин і приховану напругу в системі «учень – клас – педагог». Основу профілактичної роботи становлять такі принципи: розвиток особистісного потенціалу школярів, зміцнення колективної єдності, підтримка атмосфери взаємоповаги й співпраці, формування здатності самостійно долати труднощі, реалізація принципу паралельної дії, що передбачає одночасне впровадження профілактичних заходів на різних рівнях індивідуальному, груповому та інституційному, забезпечення безпеки, захисту здоров'я, прав і гідності всіх учасників освітнього процесу [58, с. 42–47].

Моніторинг атмосфери в класах проводиться через щоденні педагогічні спостереження, анкетування учнів і конфіденційні індивідуальні розмови. У роботі використовується комплекс профілактичних, освітніх, консультувальних і соціально-адаптаційних заходів, що спрямовані на формування в учнів базових соціальних навичок, емпатії, толерантності та ненасильницьких моделей поведінки. Відповідальність за створення безпечного середовища найчастіше покладається на класного керівника. Водночас, загальна стратегія дій може розроблятися фахівцями,

зокрема соціальним педагогом. Згідно з посадовими обов'язками, він здійснює створення методичних матеріалів для вчителів, оформлення інформаційних стендів із тем булінгу, професійного вигорання та психічного здоров'я, проведення просвітницьких розмов із дітьми й зустрічей із батьками [58, с. 47–48].

Соціальний педагог акцентує увагу на низці характерних ознак, зокрема, на таких, як емоційна напруженість, замкненість, тривожність, наявність страху перед ровесниками, уникання відвідування школи. Також фізичні прояви: ушкодження, пригніченість, різкі реакції на наближення інших осіб тощо. Важливим інструментом діагностики виступає соціометричне дослідження, яке дозволяє виявити особливості міжособистісних стосунків у групі: рівень згуртованості, наявність ознак відторгнення окремих учнів, домінування агресивних моделей лідерства або загрозливу ієрархічну структуру. Відповідно до отриманих даних, соціальний педагог здійснює корекційні заходи [13, с. 21–22].

За результатами реалізації профілактичних заходів, соціальний педагог, як правило, готує звіт. Незважаючи на можливі варіації термінів, вважається, що реальні позитивні зміни стають помітними лише після двох років від початку впровадження комплексної програми. Успіх такої роботи багато в чому залежить від узгодженості дій усіх учасників освітнього процесу [58, с. 47 – 48].

Таким чином, діяльність соціального педагога щодо первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) передбачає систему превентивних заходів, що мають формувати безпечне освітнє середовище, для всіх суб'єктів освіти.

Висновки до 1 розділу

Отже, в першому розділі дипломної роботи розглянуто теоретичні аспекти дослідження проблеми первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти. Руйнівні наслідки булінгу для психічного здоров'я підлітків роблять

цю проблему однією з найактуальніших у сучасній соціальній роботі, педагогіці та психології.

Аналіз наукових джерел свідчить, що науковці різних країн зробили значний внесок у визначення поняття «булінг». Під булінгом розуміємо соціально обумовлену форму деструктивної взаємодії, що історично трансформувалася до впізнаваного феномену заснованого на навмисному характері подібних прямих і непрямих дій. Булінг, як правило, виникає у шкільному середовищі і проявляється як систематичне цькування із повторюваними негативними діями та нерівністю сил між агресором і жертвою. Історичний аналіз демонструє, що булінг є не лише поведінковим, а й культурно зумовленим явищем, яке змінювалося під впливом соціальних норм, освітніх систем і суспільного усвідомлення прав дитини.

Підлітковий вік, як період інтенсивних фізіологічних, психологічних і соціальних змін, є особливо вразливим для проявів булінгу. Саме в цей час формуються соціальні ролі, особистісні характеристики, а також моделі поведінки, які можуть провокувати агресію. Систематичність, злий умисел, дисбаланс сил і відсутність каяття з боку кривдника є характерними ознаками булінгу, що відрізняють його від звичайних міжособистісних конфліктів. Його форми включають економічне, психологічне, фізичне, сексуальне насильство, а також кібербулінг, який особливо небезпечний через анонімність у цифровому просторі. У структурі булінгу виокремлюють три основні ролі: 1) жертва, яка часто не в змозі самотійно протистояти агресії (має занижену самооцінку, труднощі в соціалізації, почуття тривоги й самотності); 2) кривдник, який демонструє агресивну, домінантну поведінку, часто має власні психологічні або соціальні проблеми; 3) спостерігач, який часто не бере активної участі у конфлікті, проте його ставлення й реакція відіграють важливу роль.

Значуща роль у системі первинної профілактики належить соціальному педагогу, який виступає ключовою ланкою у виявленні, запобіганні та подоланні проявів булінгу. Соціальний педагог здійснює діагностику соціально-психологічного

клімату в учнівському колективі, організовує профілактичні заходи, проводить індивідуальну та групову роботу з учнями тощо. Протидія булінгу в закладах загальної середньої освіти можлива лише за умови тісної співпраці адміністрації школи, педагогічного колективу, соціального педагога, практичного психолога та батьків учнів, які постраждали від булінгу або перебувають у групі ризику.

РОЗДІЛ 2. ПЕРВИННА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ СЕРЕД УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ЗЗСО)

2.1 Форми та методи первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО)

Проблема булінгу є одним із найбільш актуальних викликів у сучасній освітній та соціальній практиці. Школа – це місце, де діти не просто здобувають знання, а вчаться бути частиною спільноти. Насильство в підлітковому колективі має серйозні наслідки не лише для окремих учнів, а й для якості освіти в цілому. Але що робити, коли середовище, яке має підтримувати, перетворюється на простір страху, замовчування чи приниження. «Як показує досвід – мир не приходить сам. Щоб він був – його потрібно будувати, а для цього необхідно попереджувати конфлікти та, якщо вони вже виникли – їх розв’язувати» [55, с. 7].

Для початку хочемо загально відокремити підходи щодо профілактики булінгу дітей та підлітків, бо вони суттєво відрізняються. Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку акцент робиться на формуванні основних понять про добро та зло, використовуються прості методи, такі як: ігри, казки та розмови, щоб пояснити дітям, що таке дружба та як правильно поводитися з однолітками. Натомість з підлітками працюють за допомогою складних методів, таких як: дискусії, дебати та тренінги. У фокусі уваги розвиток критичного мислення та емоційного інтелекту. Підліткам пояснюють наслідки булінгу, вчать захищати свої права та відповідати за свої вчинки.

Булінг негативно впливає на когнітивні здібності, психологічне та фізичне здоров’я. Жертви булінгу часто відчувають страх перед школою, що призводить до зниження мотивації до навчання. Свідки насильства також страждають від стресу та погіршення психологічного стану. Агресори зазвичай відвертають увагу вчителів від

навчального процесу. Як показують дослідження, жертви булінгу більш схильні до відмови від навчання та школи. Психологічні наслідки булінгу торкаються не лише жертв, а й тих, хто стає свідками, вони часто переживають внутрішній конфлікт, почуття безсилля, можуть втратити інтерес до навчання та навіть уникати школи через емоційне напруження й страх. З іншого боку, у спостерігачів булінгу може виникати спокуса приєднатися до агресора, особливо якщо вони не мають чітко сформованої позиції щодо ситуації [13, с. 20].

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я 2016 року, насильство в школі призводить до низки серйозних медичних і психологічних наслідків, серед яких [53]:

- психосоматичні проблеми, такі як головний біль, біль у спині, животі, розлади шлунково-кишкового тракту та нудота;
- психологічні розлади, депресія, нервозність, почуття самотності та суїцидальні думки;
- психологічна дезадаптація;
- формування стійких моделей асоціальної поведінки, зокрема агресії та насильства;
- зростання рівня алкоголізму та наркоманії серед дітей, що є наслідком замовчування випадків насилля [53].

До того ж, наслідки булінгу виходять за межі шкільних стін. Дорослі, які зазнавали булінгу, частіше стикаються з проблемами у стосунках, на роботі та в особистому житті. Отже, наслідки мають довготривалий та руйнівний вплив [53].

Профілактика булінгу – це не просто набір заходів, а системна робота, яка передбачає залучення всіх учасників освітнього процесу. Відповідно до цього розглянемо різноманітні форми та методи первинної профілактики, спрямовані на створення позитивного мікроклімату в освітніх закладах.

До заходів первинної профілактики належать: інформування та покращення обізнаності дітей, батьків і педагогів про проблему булінгу, його ознаки, наслідки та

способи реагування; виховання культури взаємоповаги, толерантності та емпатії серед учасників; впровадження різноманітних освітніх програм спрямованих на розвиток комунікативних навичок, уміння вирішувати конфлікти мирним шляхом; регулярний аналіз соціально-психологічного клімату в освітньому середовищі тощо [14, с. 13; 22].

Заходи з попередження булінгу спрямовані на досягнення низки цілей, зокрема [4, с. 3]:

- ознайомлення учасників освітнього процесу з поняттям булінгу, його причинами, а також з наслідками для окремих осіб і шкільного колективу загалом;
- опрацювання практичних підходів до виявлення як постраждалих, так і кривдників, а також освоєння ефективних методів профілактики та втручання [4, с. 3].

За інформацією з нормативно-правових актів, для створення безпечного та комфортного освітнього середовища заклади освіти зобов'язані впроваджувати комплексний підхід, який складається з двох ключових напрямів: управлінського та просвітницького.

Управлінський напрям охоплює проведення аналізу ситуації в закладі освіти, розробку чітких правил поведінки для здобувачів освіти, створення алгоритмів реагування на випадки булінгу, складання детального плану заходів для запобігання насильницьким проявам, а також моніторинг їх виконання. Особлива увага приділяється перевірці безпечності та комфортності освітнього середовища, що дозволяє оперативно реагувати на проблеми, які виникають [14, с. 14–16].

Просвітницький напрям спрямований на формування навичок толерантної, ненасильницької поведінки та комунікації серед усіх учасників освітнього процесу: здобувачів освіти, педагогів, батьків. Це досягається шляхом організації тематичних заходів, зустрічей, бесід, тренінгів, консультацій та просвітницьких кампаній. Рекомендується зробити основними темами для таких заходів принципи дотримання прав людини, співпраці, взаємоповаги та недискримінації [14, с. 14–16].

Заклади освіти також зобов'язані забезпечити прозорість своєї діяльності. На офіційних сторінках необхідно публікувати [14, с. 14–16]:

- 1) правила поведінки учнів у закладі освіти;
- 2) план заходів із запобігання та протидії булінгу;
- 3) порядок подання заяв про випадки булінгу із дотриманням конфіденційності;
- 4) порядок реагування на підтверджені випадки булінгу та визначення відповідальності осіб, причетних до таких ситуацій [14, с. 14–16].

Ефективна профілактика насильства передбачає використання сучасних підходів: застосування служб примирення (медіації), проведення тренінгів, спрямованих на розвиток соціальних навичок, формування життєвих компетенцій толерантного ставлення та вміння уникати конфліктів. Також важливим є підвищення рівня стресостійкості [14, с. 14].

Просвітницько-профілактична робота в освітньому середовищі спрямована на впровадження різноманітних заходів: години спілкування, конкурси, творчі виставки, бесіди, тематичні відеоролики, акції, інформаційні стенди, батьківські збори, розповсюдження буклетів і пам'яток. Ця робота має на меті не лише ознайомлення з проблемою булінгу, але й формування культури поведінки, яка сприяє зниженню конфліктності. Вона також зумовлює правову обізнаність учнів, формує вміння ідентифікувати насильство та розпізнавати його прояви [19].

Підлітковий період характеризується інтенсивним психосоціальним розвитком особистості, що суттєво відображається на характері соціальних взаємодій. Методи роботи з такими учнями спрямовані на профілактичні бесіди, тематичні виховні години, тренінги та дискусії. Інформаційні куточки, пам'ятки та буклети забезпечують поінформованість учнів про проблему булінгу. Гуртки, клуби за інтересами та екскурсійні походи допомагають згуртуванню класу, а дні самоврядування та зустрічі зі спеціалістами соціальної сфери надихають учнів на позитивні зміни. До прикладу наступні заходи [26, с. 3–4]:

- тренінги з розвитку емоційного інтелекту де навчають підлітків розпізнавати свої та чужі емоції, керувати ними, висловлювати їх конструктивно та відповідно аналізувати;
- ситуаційні ігри, які моделюють конфліктні ситуації та демонструють способи їх ненасильницького розв’язання;
- організація творчих флешмобів, які залучають учнів до обговорення проблеми булінгу через мистецтво та інтерактивні активності;
- перегляд та обговорення фільмів або серіалів, що висвітлюють тему цькування, його наслідків та способів подолання;
- тематичні конкурси: літературні, художні або мультимедійні на тему толерантності, дружби, взаємодопомоги [26, с. 3–4].

З метою діагностики підлітків застосовують як методи спостереження, так і стандартизовані психодіагностичні інструменти, наприклад, опитувальник Басса-Дарки, які дозволяють виявити рівень агресії, емоційні порушення або поведінкові відхилення. Тестування рівня шкільної тривожності за методикою Філіпса дозволяє виявити, як загальний рівень тривожності учня, так і її джерела (страх оцінювання, страх не відповідати очікуванням батьків, проблеми з учителями чи однокласниками). На основі результатів проводяться додаткові консультації або спостереження [1, с. 44–46; 12, с. 6–7; 13, с. 22].

Однією з причин булінгу серед підлітків є не лише особливості поведінки жертв і агресорів, але й сама поведінка дорослих, які часто недостатньо уваги приділяють розв’язанню цієї проблеми. Традиційний дисциплінарний підхід, що тривалий час домінував у школах, передбачав зосередження уваги на виявленні правопорушень, покаранні винних і встановленні порядку. Однак такий підхід нерідко сприяв формуванню в учнів прагнення приховувати конфлікти, щоб уникнути покарання, а не осмислювати їхні причини чи наслідки. Як результат, у дитини не формувалося відчуття відповідальності за власні дії або бажання виправити ситуацію [52].

На противагу цьому, відновний підхід ставить у центр уваги побудову довірчих відносин між учасниками конфлікту та їхнє спільне залучення до процесу розв'язання проблеми. Цей підхід спрямований на аналіз причин конфлікту, врахування потреб усіх сторін і створення умов для досягнення взаєморозуміння та консенсусу. Замість покарання акцент робиться на розвитку емоційного інтелекту учасників, їх здатності до виправлення завданої шкоди [52].

«Шкільна служба порозуміння» базується на принципах відновного підходу, який спрямований на налагодження довіри, конструктивний діалог і мирне закінчення конфліктів [52].

Шкільна служба порозуміння характеризується організаційною структурою, в якій координатор відіграє ключову роль. Цю функцію зазвичай виконує соціальний педагог, практичний психолог або обидва спеціалісти одночасно. Основну роботу здійснюють медіатори – школярі, переважно старшокласники, які опанували відновні практики та здатні застосовувати ці знання для розв'язання конфліктів. Діяльність цього процесу має значний соціально-педагогічний потенціал. Служба виконує важливу соціально-профілактичну функцію, спрямовану на попередження конфліктів між учнями, педагогами та іншими працівниками закладу, зниження випадків порушення дисципліни та повторних правопорушень, а також на запобігання негативним явищам серед школярів [52].

Медіація – це добровільний та конфіденційний процес, у якому нейтральний посередник (медіатор) допомагає сторонам конфлікту знайти спільне рішення. Учасники самостійно беруть відповідальність за ухвалені домовленості, а медіатор лише сприяє їх діалогу. Основні принципи медіації: участь у процесі є повністю добровільною, кожна сторона може припинити його в будь-який момент; учасники відповідають за рішення, а медіатор – за дотримання правил процедури; медіатор не підтримує жодну зі сторін і рівноправно допомагає обом; конфіденційність наданої інформації, окрім випадків загрози життю чи безпеці [52].

Не менш важливими є зустрічі вчителів і батьків, класні збори на тему насильства, спеціальні кодекси поведінки та підтримка учнів із соціально позитивною поведінкою. Участь дорослих у розв'язанні проблем, шкільні конференції, рада профілактики та виступи представників спеціалізованих служб відіграють ключову роль у формуванні комфортного середовища для всіх учасників освітнього процесу. Враховуючи, що стиль сімейного виховання може як розвивати булінг, так і вести до віктимізації підлітків, надзвичайно важливо допомогти батькам усвідомити вплив їхнього виховання на поведінку дітей. Важливо також надати їм конкретні рекомендації щодо розв'язання конфліктів у родині, що можуть стати запобіжниками насильства та агресії [53].

Для цього використовуються різноманітні форми та методи роботи з батьками, серед яких: тематичні батьківські збори, тренінги, психодіагностичні дослідження, читання спеціалізованої літератури, відкриті лекції, групові та індивідуальні консультації, а також організація круглих столів. Конкретні приклади подій [53]:

- проведення тематичних зборів на теми «булінг у шкільному середовищі: причини та його наслідки», «як допомогти дитині протистояти цькуванню», «роль дорослих у профілактиці булінгу» або «створення безпечного освітнього простору: спільна відповідальність вчителів, учнів і батьків»;
- регулярні проведення засідань ради профілактики, на яких розглядаються випадки булінгу, розробляються рекомендації для педагогів, учнів і батьків;
- тренінги для батьків: «ефективна комунікація з підлітком», «як розпізнати ознаки булінгу в дитини», «що таке відповідальне батьківство» тощо;
- відкриті освітні лекції: «вплив агресивного стилю виховання на поведінку підлітків» або «виховання емоційного інтелекту у сім'ї» [53].

Отже, первинна профілактика булінгу не має бути тимчасовою кампанією, а – систематичною складовою повсякденного освітнього процесу. Ефективність запропонованих заходів залежить від їх системності, послідовності та адаптації до потреб конкретного закладу загальної середньої освіти та її суб'єктів.

2.2 Результати дослідження обізнаності підлітків щодо булінгу в шкільному середовищі

У контексті первинної профілактики проблеми дипломного дослідження, для ефективного проєктування мети роботи, доцільно провести етап діагностики. Необхідно з'ясувати, наскільки підлітки обізнані щодо проблеми булінгу, чи розуміють вони його прояви, різновиди, хто є учасниками цього процесу та чи усвідомлюють вони можливі шляхи реагування. Для наукового дослідження може використовуватися комплекс різних методів, що забезпечують всебічне дослідження об'єкта. Ці методи поділяються на три основоположні групи [18, с. 12–14]:

- 1) теоретичний блок складається з вивчення наукових джерел, нормативних документів, застосування логічних операцій мислення, таких як аналіз, синтез, порівняння та узагальнення, а також моделювання та педагогічних експериментів;
- 2) емпіричні методи включають спостереження, опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіди), тестування, аналіз творчих і контрольних робіт, разом з тим узагальнення педагогічного досвіду;
- 3) математично-статистичні методи використовують для обробки кількісних даних, зокрема кореляційний і факторний аналіз, використовуються для виявлення взаємозв'язків між показниками групи [18, с. 12–14].

У рамках науково-педагогічних досліджень широко застосовуються соціометричні методи, тренінгові технології, експертні оцінки та рейтингування. Використання такого широкого спектру методів зумовлює глибокий аналіз соціально-психологічних компонентів педагогічного процесу до того ж, дає можливість всебічно дослідити об'єкт [18, с. 85].

Для збору емпіричних даних дипломної роботи було обрано метод анкетування, оскільки він дозволяє оперативно та комплексно отримати інформацію про поведінкові реакції великої кількості респондентів, з урахуванням вікових особливостей учнів. Анкетування – це формалізований вид письмового опитування,

що здійснюється шляхом заповнення респондентом спеціальної сконструйованої анкети. Опитування є одним із провідних методів отримання первинної інформації безпосередньо від респондентів. Необхідно розглянути переваги методу анкетування:

- усунення суб'єктивного впливу дослідника на відповіді респондента; респондент самостійно розподіляє час на обдумування запитань і формулювання;
- респондент самостійно розподіляє час на обдумування запитань і формулювання відповідей;
- використання стандартизованого дослідницького інструменту, що відповідає вимогам надійності та валідності;
- широке охоплення цільової аудиторії в порівнянні з іншими методами опитування, зокрема інтерв'юванням;
- можливість стандартизації процедури збору та обробки даних, що створює передумови для формулювання узагальнених та обґрунтованих висновків.

Однак ефективність анкетування як методу дослідження значною мірою залежить від дотримання всіх етапів методологічної розробки: формування репрезентативної вибірки, розробки змістовно та формально якісної анкети, організації процедури збору даних та об'єктивного аналізу результатів [15, с. 3–6; 59, с. 17]

Відповідно до вищезазначених теоретичних положень та рекомендацій фахової літератури, було розроблено анкету «Що ти знаєш про булінг?» з метою дослідження обізнаності підлітків щодо булінгу (Додаток А). Слід наголосити, що результати цього опитування є важливими для розробки тренінгового заняття «Фільтр на булінг: захисти себе і друзів» (пункт. 2.3).

Дослідження обізнаності учнів-підлітків щодо булінгу здійснювалася серед учнів 6-го та 8-го класів у період переддипломної практики, в квітні та травні 2025 року, у Ліцеї № 63 Подільського району м. Києва. Загальна вибірка становить 40 осіб.

Анкетування дозволило не лише визначити рівень знання школярів про булінг, його форми, причини та наслідки, а й оцінити їхню здатність розпізнавати ознаки цькування. Анкетування містить 12 запитань трьох типів:

- закриті (вибір однієї або кількох відповідей);
- відкриті (короткі письмові відповіді);
- ситуаційні (аналіз конкретних життєвих прикладів із вибором правильної поведінкової стратегії).

Зміст анкетних питань охоплював такі тематичні блоки:

- поняття булінгу та його характерні ознаки;
- різновиди булінгу з прикладами;
- ролі учасників процесу (кривдник, постраждалий, спостерігач);
- рекомендовані дії у випадках цькування.

Перед проведенням опитування важливо чітко ознайомити учасників із його метою та основними завданнями. Це допоможе сформувати правильне розуміння предмета дослідження та підвищить мотивацію до відповідального й усвідомленого заповнення анкет.

Отже, в ході аналізу результатів дослідження були виявлені, як позитивні зрушення в усвідомленні проблеми, так і ті відповіді, що вказують на потребу подальшої профілактичної роботи. Усі респонденти (100%) надали правильну відповідь, визначивши булінг як повторювану та цілеспрямовану агресивну поведінку, це свідчить про високий рівень базової обізнаності учнів щодо сутності поняття булінгу.

Щодо другого запитання, яке стосувалося розпізнавання ситуації буліну, лише 5% обрали неправильні варіанти. Водночас переважна більшість 95% вірно ідентифікували систематичне приниження як характерну ознаку булінгу. Аналізуючи третє запитання, відповіді учнів були дещо різноманітні, проте з незначними відхиленнями. Понад 78% правильно вибрали варіант «б» – коли учень отримує постійні злі повідомлення в соціальних мережах, а інші підтримують це лайками, 15%

респондентів обрали варіант «а» – коли підлітки разом грають в онлайн-ігри та змагаються між собою та 7% – варіант «г» – коли адміністратор групи забув додати учня в чат. Є підстави вважати, що учням необхідно надати детальні пояснення щодо суті кібербулінгу та його проявів.

Далі розглянемо відповіді респондентів на питання – «Хто може стати жертвою булінгу?». Тут відповіді учнів розподілилися між усіма варіантами, що свідчить про різноманітність уявлень щодо потенційних жертв булінгу, але, як це видно з рис. 2.1, 38% все ж обрали варіант «в»: будь-який підліток – незалежно від зовнішності чи характеру.

Рисунок 2.1. Відсотковий розподіл відповідей респондентів на запитання: «Хто може стати жертвою булінгу?» (а) новенькі або тихі підлітки; б) ті, хто чимось відрізняється; в) будь-який підліток – незалежно від зовнішності чи характеру; г) ті, хто сам починає конфлікти)

Аналізуючи п'яте запитання, вдалося зафіксувати, що попри значну частку правильних відповідей, серед учнів усе ще поширені хибні уявлення щодо відмінностей між булінгом та конфліктом (рис. 2.2).

5. Чим відрізняється булінг від конфлікту?

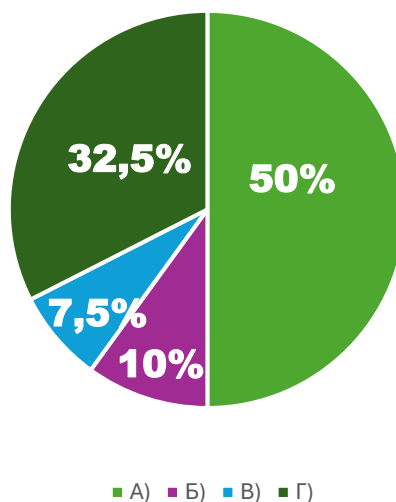

Рисунок 2.2. Відсотковий розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чим відрізняється булінг від конфлікту?» (а) булінг – це коли когось ображають постійно і навмисно, а конфлікт – це тимчасова сварка; б) конфлікт – це доросла проблема, булінг – дитяча; в) булінг – це частина дружби; г) булінг і конфлікт – це те саме).

Як показали результати шостого запитання, 42,5% обрали правильний варіант, визначивши, що агресор намагається самоствердитися за рахунок інших, решта відповідей свідчать про різні трактування мотивів агресора. Зокрема, 30% вважають, що такі дії є «жартами», а ще 27,5% припустили, що агресивна поведінка є результатом попередніх образ. При аналізі ситуації сьомого питання, у якому учня свідомо ігнорують, висміюють або поширюють про нього чутки, досліджувалась здатність підлітків розпізнавати ознаки прихованого булінгу. За результатами опитування, 65% ідентифікували ці дії як психологічний тиск, що вказує на базове розуміння ознак булінгової поведінки, проте 22,5% сприймають це як «жарти», а 12,5% як звичайне «непорозуміння».

До восьмого питання на тему «Що ти зробиш, якщо побачиш ситуацію

булінгу?» було запропоновано вибрати найбільш імовірну поведінку респондента (рис 2.3).

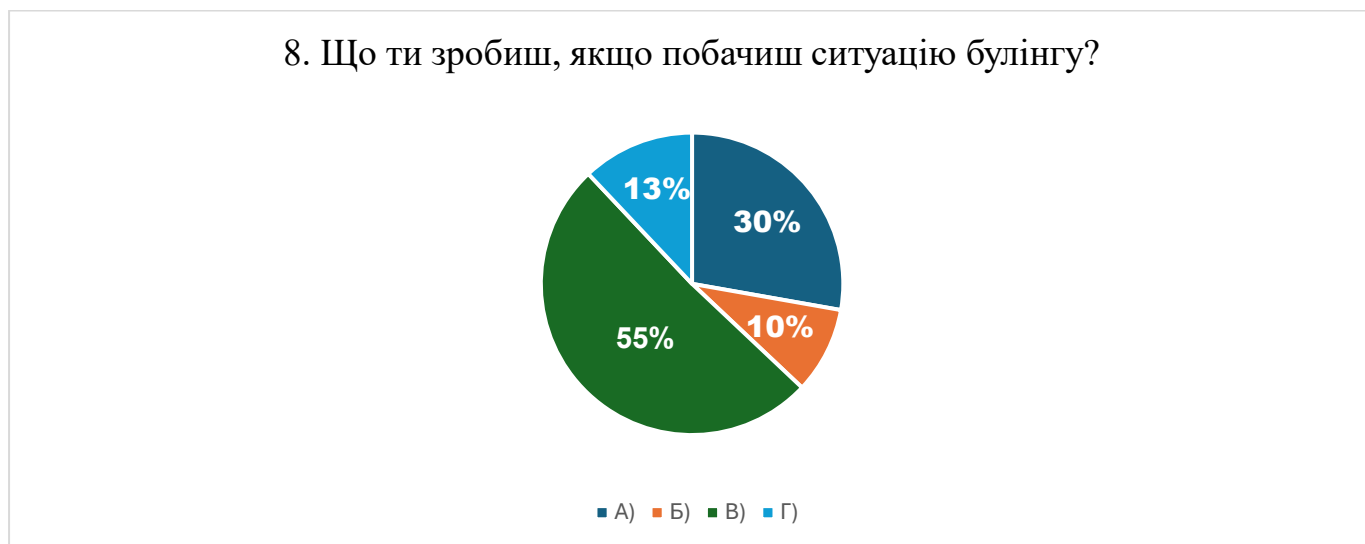

Рисунок 2.3 Відсотковий розподіл відповідей респондентів на запитання: «Що ти зробиш, якщо побачиш ситуацію булінгу?» (а) промовчу; б) посміюся; в) підтримаю жертву і скажу дорослим про ситуацію; г) зніму відео).

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки щодо відкритих запитань: серед ознак, що свідчать про те, що підліток страждає від булінгу, учні найчастіше вказували мовчазність, сумний настрій та замкненість; понад 80% респондентів підкреслили важливість підтримки з боку вчителів та батьків в ситуації шкільного булінгу; підлітки усвідомлюють соціально-психологічні чинники для створення безпечного шкільного середовища, 85% опитаних наголосили на важливості доброти та формуванні дружньої атмосфери.

Привертає увагу той факт, що понад третина опитаних безпосередньо стикалися з проявами булінгу у шкільному середовищі, а ще близько 17,5% не можуть чітко визначити свій досвід у цьому питанні (рис. 2.4).

12. Чи стикався ти з проявами булінгу в своєму шкільному середовищі?

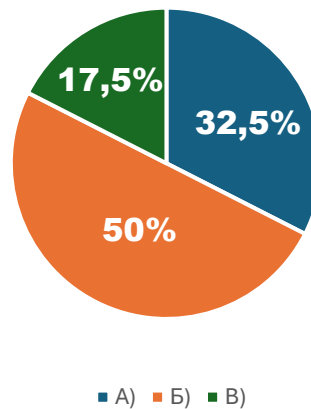

Рисунок 2.4 Відсотковий розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи стикався ти з проявами булінгу в своєму шкільному середовищі?» (а) так; б) ні; в) не знаю).

У цілому, можна констатувати, що оцінювання рівня обізнаності учнів перед проведенням профілактичної роботи стало необхідним підрозділом дипломного дослідження, оскільки дозволяє адаптувати зміст і методи впливу відповідно до потреб цільової аудиторії та забезпечити ефективність майбутніх профілактичних заходів. Отже, логічним наступним кроком є розробка тренінгової програми, спрямованої на первинну профілактику булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти.

2.3 Програма тренінгу для первинної профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО

Розглянувши у підрозділі 2.1 основні форми та методи профілактики, а також проаналізувавши результати обізнаності підлітків щодо булінгу, перейдемо до

розгляду важливої складової ефективної протидії цьому явищу – тренінгових методик.

Розроблення тренінгової програми відбувається з урахуванням актуальних потреб, запитів і особливостей тієї групи, організації чи спільноти, для якої він призначений. Тренінги орієнтовані на досягнення когнітивних та поведінкових змін у його учасників. Це можливо лише за умови ґрунтовної підготовки програми та забезпечення ефективного зворотного зв'язку. Серед основних переваг тренінгової форми роботи варто виокремити забезпечення активної міжособистісної взаємодії учасників. Методологічною основою таких програм виступають принципи активності, усвідомлення власної поведінки, творчого пошуку та партнерської взаємодії [8, с. 57; 57, с. 12].

Організація тренінгу передбачає створення безпечного простору, як фізичного так і психологічного. Учасники мають відкрито висловлювати думки, виявляти емоції без страху осуду та брати активну участь у спільній діяльності. Саме в таких умовах учасники тренінгу навчаються розпізнавати й регулювати власні емоційні стани, конструктивно вирішувати конфлікти та адаптуватися до складних життєвих ситуацій.

З огляду на специфіку нашої ситуації, оптимальною є робота в межах одного класу, що дозволяє зберегти цілісність групової динаміки та вже сформовані соціальні зв'язки. Тривалість має відповідати можливостям концентрації уваги та емоційної витривалості підлітків середнього та старшого шкільного віку.

Перейдемо до розгляду програми тренінгового заняття: «Фільтр на булінг: захисти себе і друзів».

Мета тренінгу – формування в учнів базових знань про явище булінгу та кібербулінгу, розвиток умінь розпізнавати ознаки цькування, усвідомлювати роль кожного учасника ситуації, а також набуття навичок безпечної та відповідальної поведінки.

Завдання тренінгу:

- знайомити учнів з поняттям булінгу та його характерними особливостями (форми, ознаки, наслідки);
- пояснити відмінність булінгу і конфліктні ситуації,
- правильно ідентифікувати ролі учасників булінгу;
- сформувати первинні навички емпатійного ставлення до однокласників, підвищити рівень відповідальності за власну поведінку як у реальному, так і в цифровому середовищі;
- активізувати усвідомлення важливості особистої участі у створенні безпечного шкільного простору.

Цільова аудиторія: підлітки, учні 5 – 11 класів.

Рекомендована кількість учасників: до 20 (в одній тренінговій групі).

Тривалість: 60 хвилин.

Хід проведення заняття:

1) Привітання та знайомство (2 хв.)

Первинна мета – це створити комфортну атмосферу серед учасників тренінгу: відкритість, зацікавленість та позитивне налаштування на роботу.

Хід роботи: тренер вітається з учасниками, розповідає про тему заняття, приклад тексту: *«Вітаємо всіх учасників тренінгу з первинної профілактики булінгу! Наше заняття – це не лекція. Тут важливі ваші думки, досвід та ідеї. Ми будемо разом обговорювати, аналізувати ситуації, шукати правильні рішення, але головне бути чесними, поважати одне одного й не боятись висловлюватися. Булінг – це не просто сварка чи непорозуміння, це ситуація, яка може глибоко травмувати і вплинути на життя кожної людини. Разом ми зрозуміємо, що таке булінг і як діяти, якщо ти його бачиш чи відчуваєш на собі. Я сподіваюсь, що цей тренінг стане для вас не лише можливістю для покращення своїх знань, а й простором для обміну. Спільно ми розглянемо стратегії подолання булінгу! Бажаю вам відкрити для себе нові горизонти, збагатити свої знання та здобути практичні інструменти, які допоможуть вам стати справжнім майстром подолання цієї проблеми. Давайте*

уважно слухати один одного та вчитися разом! Приємного тренінгу та плідних обговорень!».

2) Мозковий штурм: «Що таке булінг?» (8 хв)

На цьому етапі потрібно активізувати наявні знання учасників щодо проблеми буліну та під час обговорення підвести їх до теми тренінгового заняття.

Хід роботи: тренер коротко пояснює правила мозкового штурму та ставить перше запитання: «Що таке булінг?». Учасники висловлюють свої міркування, які коротко фіксуються на дошці у вигляді окремих формулювань. Після завершення етапу збору ідей, відбувається колективне обговорення запропонованих відповідей з метою їх уточнення та розмежування понять: що з запропонованого дійсно стосується буліну, а що конфлікту, непорозуміння або іншої ситуації. Ключові запитання для обговорення:

- Як ви думаєте, чи завжди конфлікт – це про буліну?
- Чи може буліну відбуватися так, що дорослі цього не помічатимуть?
- Чи легко сказати вголос, що тебе ображають?

3) Міні-інформування (10 хв)

Мета: дати базові знання.

Хід роботи: тренер коротко презентує: поняття булінгу та кібербулінгу, ролі учасників булінгу, приклади ситуацій з правильними реакціями на них. Приклад тексту:

«Булінг – це систематичне цькування однієї людини іншими з метою приниження, залякування, підкорення або ізоляції. Він може набувати різноманітних форм, залежно від способів впливу на жертву та характеру деструктивної взаємодії: [10, с. 3–4]:

- *фізичний булінг – включає прямі фізичні дії, спрямовані на завдання болю або шкоди іншій особі. до таких дій належать побиття, штовхання, ляпаси, стусани, навмисне спричинення тілесних ушкоджень, а також інші форми агресивної поведінки;*

- психологічний булінг – проявляється через емоційний тиск: образливі жести, презирливі погляди, принизливі коментарі, ігнорування,
- залякування, маніпуляції, а також поширення чуток чи приниження в присутності інших;
- економічний булінг – передбачає умисне пошкодження або крадіжку особистих речей, шантаж фінансового характеру, а також інші форми матеріального тиску на жертву, зокрема вимагання грошей; сексуальний булінг – полягає у навмисних діях, які мають сексуально образливий підтекст: це можуть бути непристойні натяки, коментарі, дотики, демонстрація тілесних рухів чи жести, приниження за зовнішніми ознаками, погрози або розповсюдження інтимної інформації;
- кібербулінг – здійснюється через цифрові канали комунікації: мобільні пристрої, інтернет, соціальні мережі тощо, ця форма включає пересилання образливих або компрометуючих матеріалів, знущання онлайн, цькування через повідомлення, а також поширення відео чи фото принижень жертви [10, с. 3–4].

У типовій ситуації цькування беруть участь три ключові категорії осіб [10, с. 5]:

- агресор (булер) – той, хто ініціює або здійснює акти насильства (фізичного, психологічного, економічного тощо) щодо іншої особи. Якщо в ситуації бере участь група осіб, серед агресорів зазвичай вирізняється лідер, а також підтримка з боку інших учасників;
- постраждалий (жертва) – індивід, який зазнає утисків, принижень або агресії. Саме на нього спрямовані дії агресора або групи агресорів;
- свідки (спостерігачі) – особи, які перебувають поруч під час акту булінгу. Вони можуть або залишатися пасивними, або ж підтримувати одну зі сторін. у деяких випадках саме втручання свідків здатне або припинити цькування, або навпаки – сприяти його подальшому розвитку [10, с. 5].

Булінг не варто плутати зі звичайними конфліктами чи суперечками, оскільки він має низку характерних рис, що вказують на глибиший і триваліший характер проблеми. Основні ознаки, за якими булінг відрізняється від конфлікту: регулярність проявів, навмисність дій, нерівність сил і байдужість до наслідків зі сторони агресора [10, с. 7].

Булінг – серйозна проблема, яка потребує рішучих та свідомих дій. У кожному конкретному випадку варто знати, як правильно реагувати – як свідку подій, так і безпосередньо потерпілому. Якщо ти став(-ла) свідком булінгу [10, с. 8–9]:

- негайно поклич дорослих, які перебувають поблизу. їхня присутність може зупинити агресора та запобігти подальшим діям;*
- якщо кривдник уже пішов, залишайся з постраждалим, підтримка у момент переживання - надзвичайно важлива;*
- повідом дорослим про те, що побачив(-ла). свідчення очевидців допомагають з'ясувати всі обставини інциденту;*
- обов'язково розкажи про подію вчителям, батькам або іншим дорослим, яким довіряєш;*
- якщо друг або подруга зізнаються, що стали жертвою цькування, обговори з ними ситуацію, запропонуй звернутися до дорослого та запропонуй свою присутність під час розмови [10, с. 8–9].*

Звернення по допомогу – це не прояв слабкості, а ознака сили і свідомого ставлення до себе. Дій, щоб зупинити булінг!»

4) Вправа «Займи позицію» (5хв)

Це інтерактивна вправа, з елементами рефлексії. Використовується модифікований варіант вуханки із залученням кольорових карток для забезпечення зручності й динаміки. Значення кольорових карток: зелена — «так», червона — «ні» та синя — «не знаю».

Хід проведення: тренер зачитує твердження, а учасники мають швидко обрати картку, яка відповідає їхній думці. Приклади тверджень:

- Булінг – це частина дорослішання, його не уникнути.
- Сміятися, коли когось ображають – це теж участь у булу.
- Кібербулінг — не такий страшний, як звичайний булінг.
- Я знаю, до кого звернутися, якщо бачу цькування в класі.
- Я б заступився за однокласника, якого ображають.

5) Робота в малих групах: «Намалюй вирішення» (20 хв)

Для того, щоб формувати в учасників розуміння того, як можна адекватно реагувати на ситуації булінгу, а також розвивати навички командної роботи та креативного мислення, учасники працюють у малих групах над вирішенням конкретних ситуацій.

Хід роботи: учасники об'єднуються у малі групи та кожна група отримує одну картку з описом ситуації, пов'язаної з булінгом. Завдання групи – обговорити ситуацію та намалювати варіанти її вирішення. Малюнок має відображати дії, які допоможуть припинити булінг або підтримати постраждалу людину.

5) Вправа «Метафоричні картки» (20 хв)

На завершення тренінгового заняття проводиться шоста вправа яка спрямована на рефлексію та усвідомлення змін у самопочутті й ставленні до теми булінгу.

Хід роботи: тренер розпочинає з пояснення значення метафоричних карток та принципу їх вибору. Кожен учасник має обрати дві картки: перша картка – відображає емоційний або внутрішній стан учасника до початку тренінгу, а друга картка – символізує зміни, які відбулися з ним після участі у занятті. Учасники за бажанням діляться своїм вибором і пояснюють, чому обрали саме ці образи, які емоції або асоціації викликають картки, та як це пов'язано з їхнім внутрішнім станом і розумінням теми булінгу. Після цього тренер підсумовує вправу.

Далі відбувається загальна рефлексія, тренер ставить кілька відкритих запитань для всіх учасників, що було найцікавішим або найкориснішим у занятті, що

найбільше запам'яталося тощо. Цей етап допомагає емоційно завершити заняття, підсумувати досвід та закріпити ключові зміни у ставленні й розумінні теми. Якщо у учасників залишились додаткові питання, варто дати їм можливість їх озвучити та обговорити у відкритій атмосфері. Тренер має заохочувати до діалогу, відповідати на всі запитання або разом з групою шукати можливі рішення та пояснення.

Наприкінці заняття учасникам видаються пам'ятки на тему профілактики булінгу. Такі матеріали мають бути лаконічними, зрозумілими й містити ключові правила безпечної поведінки. Бажано, щоб пам'ятки були візуально привабливі та у формі чек-листів, які легко зберігати або кріпити до щоденника, зошита чи шафки в школі.

Отже, розроблена програма тренінгового заняття має одноразовий формат і розрахована на проведення у межах одного заняття. Водночас, з огляду на складність і багатоаспектність проблеми, доцільним є впровадження циклу аналогічних тренінгових заходів на постійній основі. Систематичне проведення таких занять дозволить забезпечити сталу профілактику булінгу серед підлітків в умовах шкільного середовища.

2.4 Методичні рекомендації соціальним педагогам щодо вибору дієвих форм і методів профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО

Матеріали здійсненого дослідження дозволяють рекомендувати дієві форми та методи первинної профілактики булінгу в ЗЗСО. Соціальний педагог відіграє у цьому процесі ключову роль: як координатор, фасітатор змін і медіатор конфліктів. Ефективність його дій залежить не тільки від кількості заходів, а від їх цілісності, адаптивності та залучення всіх учасників освітнього середовища.

Профілактика булінгу має бути обов'язковим компонентом стратегічного планування виховної та соціально-психологічної роботи школи. У межах діяльності соціального педагога повинна реалізуватися система профілактичних заходів, що

передбачає всебічну діагностику міжособистісних відносин у колективі. Зокрема, застосовувати методи спостереження, анкетування, інтерв'ювання, соціометричного аналізу, а також збір та аналіз інформації про можливі випадки насильства в шкільному середовищі. Згідно з цим, профілактична робота має бути системним процесом, інтегрованим у щоденну діяльність закладу освіти. Робота, що поєднуватиме управлінські, просвітницькі та індивідуально-корекційні компоненти, дозволить досягати довготривалих результатів.

У профілактичній роботі з підлітками доцільно змішувати акцент на формування відповідального ставлення до ціннісно-мотиваційної сфери особистості, саморефлексії, відповідального ставлення до власної поведінки, формування емоційного інтелекту та критичного мислення. Ефективність профілактики девіантних проявів, зокрема булінгу, забезпечується через використання інтерактивних, особистісно орієнтованих методів: тренінги, дебати, аналіз кейсів, соціальні акції, арт-терапевтичні практики тощо.

У роботі з молодшими підлітками (10 – 12 років) доцільним є застосування ігрових технологій, зокрема рольові ігри чи створення історій, що відповідає віковим психологічним особливостям цієї групи. Для старшокласників рекомендовано використовувати дискусійні платформи з аналізом реальних конфліктогенних ситуацій.

З огляду на це, соціально-педагогічна практика має ґрунтуватися на емпірично обґрунтованих даних, отриманих у процесі соціально-психологічного моніторингу. Соціальний педагог має здійснювати систематичну діагностику міжособистісного клімату в учнівських колективах, застосовуючи надійні та валідні діагностичні інструменти. Важливо своєчасно ідентифікувати групи ризику, як потенційних жертв булінгу, так і агресорів або пасивних спостерігачів та розробляти диференційовані профілактичні стратегії, адаптовані до потреб кожної з виявлених груп.

Найбільш ефективними є мультикомпонентні профілактичні програми, які включають такі компоненти:

- інформаційно-просвітницький компонент, що охоплює інтерактивні лекції, візуальні інформаційні матеріали, відео-контент тощо;
- практично-орієнтований компонент, що включає тренінги розвитку соціально-емоційної компетентності: емпатії, навичок саморегуляції, асертивної поведінки, конструктивного вирішення конфліктів, лідерства тощо;
- креативно-соціальний компонент, який передбачає організацію арт-терапевтичних заходів, тематичних флешмобів, творчих конкурсів, соціально-театральних постановок;
- партнерська робота з батьками, для підвищення рівня компетентності у питаннях ненасильницького спілкування й підтримки дитини.

Толерування або замовчування випадків булінгу у навчальному середовищі нерідко є результатом латентної згоди або неефективної реакції з боку педагогічного колективу. Професійна відповідальність соціального педагога полягає у створенні освітньо-профілактичного простору, де дорослі учасники освітнього процесу, передусім педагоги, виступають активними агентами змін подібних ситуацій. Надзвичайно важливо організовувати системну методичну підтримку педагогів, зокрема через педагогічні ради, міждисциплінарні семінари, інструктивно-методичні тренінги, що спрямовані на опанування алгоритмів реагування на булінг.

Важливо регулярно аналізувати результати вже проведених профілактичних заходів методами зворотного зв'язку: анкетування, соціометричних досліджень, психодіагностичних опитувальників, інтерв'ювання учнів тощо. Це дозволить не лише відстежувати динаміку соціально-психологічного клімату, а й вчасно коригувати профілактичні заходи, враховуючи вікові, індивідуальні та соціокультурні особливості здобувачів освіти.

Таким чином, дотримання вищезазначених рекомендацій дозволить суттєво посилити взаємодію з підлітками. Необхідною умовою створення безпечного освітнього середовища є запровадження єдиної інституційної політики нульової толерантності до насильства.

Висновки до 2 розділу

Первинна профілактика булінгу в ЗЗСО є одним із найважливіших напрямків сучасної соціально-педагогічної практики. Первинна профілактика булінгу потребує цілісного й послідовного підходу із залученням усіх учасників освітнього процесу – учнів, педагогів, батьків. Основними методами первинної профілактики булінгу підлітків у ЗЗСО є такі: профілактична бесіда, дискусія, рольова гра, ситуаційне моделювання, перегляд і обговорення відеоматеріалів, психодіагностичне опитування, рефлексія, індивідуальне консультування тощо. Форми роботи визначають організаційний формат взаємодії з учасниками шкільного середовища, а саме: тематичні виховні години, інтерактивні тренінги, батьківські збори, круглі столи, дні учнівського самоврядування, інформаційні стенди, тематичні флешмоби тощо. З огляду на серйозність проблеми, профілактична робота повинна бути багатокомпонентною та включати як управлінські, так і просвітницькі напрямки.

За результатами проведеного анкетування щодо обізнаності підлітків з проблеми булінгу встановлено, що підлітки мають достатньо високий базовий рівень розуміння цього явища серед учнів 6 та 8 класів. Більшість правильно ідентифікують сутність булінгу, його основні форми та ролі учасників, що свідчить про успішне засвоєння базових знань. Водночас дослідження виявило наявність хибних уявлень щодо кібербулінгу, відмінностей між булінгом і конфліктом, а також неоднозначне сприйняття мотивів агресорів. Також, певна частина респондентів стикалися з проявами цькування, це вказує на потребу подальшої просвітницької роботи.

Отож, проведена діагностика стала важливим етапом у підготовці ефективного профілактичного заходу. Створене тренінгове заняття «Фільтр на булінг: захисти себе і друзів», адаптоване під зміст реальних потреб та рівня обізнаності цільової аудиторії підлітків. Використання інтерактивних методів, таких як мозковий штурм, робота в малих групах та вправи з метафоричними картками, є ефективним інструментом соціально-психологічної корекції.

Одноразовий формат заняття є ефективним першим кроком, однак для досягнення стійких результатів рекомендовано впроваджувати регулярні тренінгові заходи, що забезпечать системну профілактику булінгу. Важливо, щоб профілактична робота була інтегрована у стратегічне планування виховної та соціально-психологічної діяльності школи й базувалася на системній діагностиці міжособистісних відносин, що здійснюється за допомогою надійних і валідних методів спостереження, анкетування, інтерв'ювання та соціометричного аналізу.

Методичні рекомендації акцентують необхідність зосередження уваги педагогічної спільноти на постійному пошуку ефективних механізмів протидії булінгу, головним чином, формування у підлітків чіткої позиції неприйняття будь-яких форм насильства.

ВИСНОВКИ

Отже, в цій дипломній роботі представлено теоретичні та практичні аспекти дослідження проблеми первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти. У ході дослідження було досягнуто визначеної мети та виконано всі поставлені завдання:

1) проаналізовано теоретичні підходи до поняття «булінг» та визначено таке: поняття «булінг» є складним соціально-психологічним явищем, що відрізняється від інших форм агресії, наприклад, мобінгу, насамперед своїм контекстом, віковою категорією учасників, а також структурою насильства; булінг має багатогранні прояви та значний вплив на жертву та агресора; виділяють прямі (фізична агресія) та непрямі (емоційний вплив) форми булінгу; сучасна наукова парадигма розглядає булінг як соціальну систему, до якої залучені три основні ролі: агресор, жертва та спостерігач, що формують відповідну динаміку поведінки; агресор у шкільному булінгу, зазвичай, прагне до домінування, демонструє імпульсивність, зневагу до почуттів інших і часто має вищу фізичну або соціальну позицію; наукове осмислення цієї проблеми в Європі стало поштовхом до міжнародної співпраці, результатом якої стала розробка перших освітніх політик з протидії цькуванню;

2) основними чинниками виникнення булінгу серед підлітків є такі: особистісні (відмінності у фізичному розвитку, психологічні особливості, прагнення до самоствердження, компенсація невдач), сімейні (відсутність близьких стосунків з батьками, насильство в сім'ї, надмірна опіка або, навпаки, недостатній контроль), соціальні (гендерні стереотипи, різний рівень добробуту, вплив медіа, ситуативні фактори, наприклад, місце, час, наявність свідків), соціальне середовище (несприятливий клімат у школі, відсутність належного контролю з боку вчителів, авторитарний стиль навчання), ситуативний (зовнішні обставини, які сприяють прояву агресивної поведінки); булінг має систематичний характер і спрямований на приниження та ізоляцію жертви; формами булінгу є такі: фізичне, психологічне,

сексуальне, економічне насильство та кібербулінг; булінг формується у межах соціальних груп, де виокремлюються ролі кривдника, жертви та спостерігачів; підлітковий вік, з його характерними особливостями (пошук ідентичності, прагнення до належності до групи), робить підлітків вразливими до булінгу як учасниками, так і жертвами;

3) соціальний педагог відіграє ключову роль у формуванні безпечного освітнього середовища у ЗЗСО через реалізацію комплексу соціально-педагогічних, інформаційно-просвітницьких і діагностичних заходів, що мають превентивний характер; на основі аналізу нормативно-правової бази виявлено, що діяльність соціального педагога реалізується в чітко окресленому правовому полі та відповідає державній політиці щодо забезпечення прав дитини, запобігання насильству, розвитку інклюзивного й безпечного освітнього простору, зокрема: Законів України, актів Кабінету Міністрів України, наказів і листів МОН тощо; основні функції соціального педагога у сфері первинної профілактики булінгу: діагностична, прогностична, комунікативна, корекційна та реабілітаційна; особлива увага у роботі соціального педагога приділена проведенню бесід, тренінгів, індивідуальних консультацій, соціально-психологічних практик, створення інформаційно-просвітницьких матеріалів, оформлення тематичних стендів; реалізація профілактичних програм потребує тривалого часу та послідовної роботи;

4) первинна профілактика булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) передбачає створення безпечного освітнього середовища, де кожен учень почуватиметься захищеним; основними напрямками первинної профілактики є: проведення тренінгів, лекцій, розповсюдження інформаційних матеріалів для учнів, вчителів та батьків про булінг, його причини, наслідки та способи протидії; формування в учнів емпатії, толерантності, вміння вирішувати конфлікти мирним шляхом, розвитку критичного мислення та емоційного інтелекту; розробка чітких правил поведінки, створення механізмів звітування про випадки булінгу, проведення регулярних оцінок клімату в школі; застосування медіації для

розв'язання конфліктів, що дозволяє учасникам конфлікту знайти спільне рішення; регулярний моніторинг ефективності заходів, адаптація програм до конкретних потреб закладу освіти; основними методами первинної профілактики булінгу є серед підлітків у ЗЗСО є такі: бесіда, дискусія, години спілкування, конкурси, творчі виставки, бесіди, тематичні відеоролики, акції, інформаційні стенди, розповсюдження буклетів і пам'яток тощо; формами первинної профілактики булінгу є серед підлітків у ЗЗСО є такі: тренінг, відкритий урок, запрошення гостей-доповідачів, флешмоби, моделювання конфліктних ситуацій та демонстрування способів їхнього розв'язання тощо;

5) результати анкетування надали змогу не лише оцінити рівень базових знань, але й виявити прогалини у розумінні ключових понять та практичних аспектів протидії булінгу; лише 38% учнів зазначили, що булінгу може зазнати будь-який підліток незалежно від зовнішності чи поведінки; це свідчить про існування стереотипних уявлень і потребу в поглибленому обговоренні цієї теми; до того ж існують хибні уявлень щодо відмінностей між булінгом і конфліктом; понад третина респондентів зазначили, що особисто стикалися з проявами булінгу, а ще 17,5% не змогли однозначно оцінити свій досвід; це свідчить про необхідність подальшої роботи з аудиторією; отримані результати є підґрунтям для подальшого вдосконалення змісту та форм профілактичної роботи, зокрема у форматі тренінгових занять;

6) на основі аналізу сучасних наукових підходів до профілактичної роботи, а також враховуючи результати обізнаності учнів щодо булінгу, сформовано оптимальний формат проведення уроку – тренінг «Фільтр на булінг: захисти себе і друзів»; його структура включає як інформативні блоки, так й інтерактивні вправи, що сприяють формуванню у учасників базових знань про форми, ознаки та наслідки булінгу, розвитку навичок визначення ролей у ситуації булінгу, а також набуття стратегій конструктивного реагування; основними методами роботи під час тренінгу є такі: мозковий штурм, міні-інформування, вправа «Займи позицію», командна

робота в групах та робота з метафоричними картками; організація тренінгу в рамках вже сформованої учнівської групи сприяє збереженню групової динаміки, що є важливим фактором у процесі усвідомлення та зміни соціальних ролей у класі; психологічно безпечний простір, створений під час заняття, дозволить учасникам відкрито висловлюватися, ділитися досвідом та будувати довірчі стосунки, що є основою ефективної профілактики булінгу; водночас доцільно надалі впроваджувати подібні тренінгові заходи на систематичній основі;

7) під час дослідження було розроблено методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо підвищення ефективності профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти, які базуються на аналізі теоретичних підходів, емпіричних даних і тенденцій у сфері соціально-педагогічної підтримки підлітків; профілактика булінгу має бути невід'ємною частиною освітньої та соціально-психологічної роботи школи та базуватися на регулярному моніторингу міжособистісного клімату в учнівських групах; ефективним є впровадження багатокомпонентних програм, що включають: інформаційно-освітній блок, практичний блок, творчо-соціальний компонент та партнерську взаємодію з батьками; систематичне використання методів зворотного зв'язку (анкетування, соціометрія, інтерв'ювання) дозволяє оцінити динаміку змін та коригувати превентивні стратегії з урахуванням вікових та соціально-культурних особливостей учнів.

Проведене дослідження «Соціально-педагогічна робота з первинної профілактики булінгу підлітків у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО)» розкриває новий погляд на проблему булінгу в українських школах і створює перспективи для подальших наукових досліджень у галузі профілактики булінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилишин Т. Психологічні особливості аутоагресивної поведінки юнацтва. Проблеми гуманітарних наук. Серія: Психологія. 2018. Вип. 43. С. 39–51. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.43.159079>
2. Гришко В.І. Історико-правова характеристика поняття «булінг». Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 39. С. 9–17.
3. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (дата звернення: 02.05.2025).
4. Донецький обласний навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти: Про узагальнення інформації щодо профілактики та виявлення булінгу (цькування) в закладах освіти за 2020-2021 навчальний рік: лист. Донецьк, 2021. № 01/03-145.18 с. URL: <http://surl.li/yrijby> (дата звернення: 02.05.2025).
5. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ. 2-ге вид. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 240 с.
6. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навчально-методичний посіб./ Андрєєнкова, В. Л. та ін. Київ: ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
7. Зеленський Є. С., Карпенко О. М. Відмежування поняття «булінг» від схожих за змістом понять. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 225–228.
8. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Теорія та практика психологічних тренінгів. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 209 с.
9. Кисельова Ю. В. Погляд батьків київських школярів на булінг як соціальну проблему в українській школі : автореф. Кваліфікаційна робота. Київ, 2020.

69 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac781c60-94e8-48d4-9811-f0652f42f709/content> (дата звернення: 02.05.2025).

10. Кіцул Ю. С., Журавель Т. В., Яковець В. В. Про булінг для дітей: буклет. Knowledge Center - Інформаційна онлайн-платформа про здоров'я та добробут дітей та підлітків. URL: https://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Stop-Bullying_19_12_25.pdf (дата звернення: 02.05.2025).

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 02.01.2025).

12. Литвинчук Н., Смолінчук Л., Дараган А. Вплив психологічних чинників на конфліктну поведінку у підлітків. Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology. 2022. № 20. С. 87–100. DOI: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.20.16921> (дата звернення: 14.05.2025).

13. Лісовець О. В., Лісовець О. В. Дитина-жертва булінгу як об'єкт соціально-педагогічної допомоги. Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2022. № 2. С. 18–26. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-2-18-26> (дата звернення: 14.05.2025).

14. Лісун О. І. Профілактика насильства в закладах професійної (професійно-технічної) освіти: методичні рекомендації. Суми, 2019. 76 с.

15. Лукіна Т. О. Технологія розробки анкет для моніторингових досліджень освітніх проблем : методичні рекомендації. Миколаїв : ОППО, 2012. 32 с.

16. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Київ, 2010. С. 126–131.

17. Лякішева А., Бартків О. Програма соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. Humanitas. 2024. № 4. С. 47–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7> (дата звернення: 15.05.2025).

18. Марцева Л. А. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Електронні дані. Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2022. 150 с.

19. Міністерство освіти і науки України: Алгоритм взаємодії щодо превенції та протидії булінгу в закладах освіти. URL: <https://mon.gov.ua/news/alhorytm-vzaiemodii-shchodo-preventsii-ta-protydii-bulinhu-v-zakladakh-osvity> (дата звернення: 14.05.2025).

20. Міністерство освіти і науки України: Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> (дата звернення: 14.05.2025).

21. Міністерство освіти і науки України: Протидія булінгу. URL: <https://mon.gov.ua/tag/protidiya-bulingu?&tag=protidiya-bulingu> (дата звернення: 02.01.2025).

22. Молчанова А.О. Комунікативна компетентність як основа творчої взаємодії суб'єктів закладу професійної (професійно-технічної) освіти: спецкурс для слухачів курсів підвищення кваліф. керів. та пед. кадрів проф. освіти. А. О. Молчанова; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». Київ : ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти», 2019. 87 с.

23. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : методичні рекомендації. К., 2014. 96 с. 55.

24. Нетреба М. М., Шаповалова В. А. Булінг як соціально-педагогічна проблема у закладах загальної середньої освіти. Освітній менеджмент: теорія і практика: зб. наук. праць. За заг. ред. Л. В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 101–108.

25. Переверзова В. В. Інформаційний блок: булінг та протидія булінгу. Новосілівський академічний ліцей «Ерудит» Чабанівської селищної ради Фастівського району Київської області. URL: <https://novosilkyerudit.e>

schools.info/pages/nformatsjnj-blok-bulng-ta-protidja-bulngu (дата звернення: 27.04.2025).

26. Підлітковий вік – запитання і відповіді: буклет. Knowledge Center - Інформаційна онлайн-платформа про здоров'я та добробут дітей та підлітків. URL: <https://surl.li/hzkpgm> (дата звернення: 14.05.2025).

27. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 2020. 103 с.

28. Про Всеукраїнську інформаційну програму ментального здоров'я «Ти як?» : Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 29.03.2023 № 21/08-4792. URL: <https://drive.google.com/file/d/111ML2SZrPxZQiRXfUPxsOwPQ7SIacqI8/view> (дата звернення: 14.05.2025).

29. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 26.09.2023 № 850-р: станом на 3 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-p#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

30. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text> дата звернення: 02.05.2025).

31. Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.02.2023 № 160-р : станом на 9 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2023-p#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

32. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні : Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2024 № 131.

URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-koncepciyi-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 02.05.2025).

33. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року : Постанова Каб. Міністрів України від 10.11.2023 № 1025-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-p#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

34. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2023 рік : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 24.02.2023 № 174-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2023-p#Text> (дата звернення: 12.05.2025).

35. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ МОН України від 22.05.2018 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

36. Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Каб. Міністрів України від 14.05.2024 № 551: станом на 25 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-p#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

37. Про інформаційні матеріали стосовно небезпеки азартних ігор: Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 16.05.2024 № 21/08-790;

38. Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів життестійкості : Постанова Каб. Міністрів України від 23.01.2024 № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2024-p#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

39. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 02.01.2025).

40. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого

поводження з дітьми : Постанова Верхов. Ради України від 05.10.2023 № 3412-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3412-20#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

41. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей : Постанова Верхов. Ради України від 24.04.2024 № 3663-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3663-20#Text> (дата звернення: 22.05.2025).

42. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі : Постанова Верхов. Ради України від 09.05.2024 № 3712-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3712-20#Text> (дата звернення: 12.05.2025).

43. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо застосування обмежувальних заходів протидії домашньому насильству : Постанова Верхов. Ради України від 21.11.2023 № 3485-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3485-20#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

44. Про проведення Всеукраїнського конкурсу авторських програм практичних психологів і соціальних педагогів «Нові технології у новій школі» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.09.2023 № 1142. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-provedennia-vseukrainskoho-konkursu-avtorskykh-prohram-praktychnykh-psykholohiv-i-sotsialnykh-pedahohiv-novi-tekhnohii-u-novii-shkoli-u-nominatsii-rozvyvalni-prohramy> (дата звернення: 27.05.2025).

45. Про проект методичних рекомендацій щодо соціалізації та інтеграції дітей ВПО у громадах : Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 22.05.2024 № 21/08-824.

46. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС «Громадяни, рівність, права та цінності» : Закон

України від 09.05.2024 № 3714-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3714-20#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

47. Про реалізацію експериментального проекту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» : Постанова Каб. Міністрів України від 15.08.2023 № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-п#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

48. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 07.04.2023 № 301-р : станом на 7 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-п#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

49. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 16.02.2024 № 141-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-п#Text> (дата звернення: 27.04.2025).

50. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 07.06.2024 № 527-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-п#Text> (дата звернення: 02.01.2025).

51. Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти : онлайн-курс. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/protydiya-bulingu-v-osviti/> (дата звернення: 22.05.2025).

52. Профілактика булінгу як пріоритетний напрямок у створенні комфортної атмосфери в школах – Мирна школа. Проєкт «Мирна школа»: новий рівень комунікації та відносин. URL: <https://safeschools.com.ua/novyny/prof-laktika-bul-ngu-yak-pr-oritetnij-napryamok-u-stvorenn-komfortnoyi-atmosferi-v-shkolah> (дата звернення: 24.05.2025).

53. Сидорова А.С. Профілактика булінгу серед підлітків загальної середньої освіти. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-profilaktika-bulingu-sered-pidlitkiv-v-zakladah-zagalno-seredno-osviti-111217.html> (дата звернення: 17.05.2025).

54. Скажемо булінгу ні!: методичний посібник, укладач Т.М. Соколенко. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2020. 62 с.
55. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівні» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти : навчально-методичний посібник, Л. Л. Адамчук та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2018. 174 с.
56. Тілікіна Н. В., Гольцберг К. О., Мельниченко А. А. МОДУЛЬ 1. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iaak-iavische.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).
57. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання : навч. посіб. [текст]. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 250 с.
58. Чайківський М. Я. Профілактика булінгу як напрямок роботи шкільного психолога : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра: спец. 053 – психологія. Наук.кер. В. В. Вишньовський. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2024. 65 с. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/46111> (дата звернення: 25.04.2025).
59. Шостак І. В. Анкетування : методичні рекомендації щодо організації та проведення соціологічного дослідження. Острог, 2021. 40 с.
60. Щодо Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства»: Лист Міністерства освіти і науки України від 24.11.2023 № 4/4610-23.
61. Щодо проведення в закладах освіти правопросвітницьких заходів до Міжнародного дня протидії булінгу (Дня боротьби з цькуванням) : Лист Міністерства освіти і науки України від 18.04.2023 № 1/5449-23.
62. Duffy A. Bullying in Schools: A Social Identity Perspective : thesis. 2005. URL: <http://hdl.handle.net/10072/365890> (дата звернення: 16.04.2025).
63. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do / Dan Olweus. Malden, MA; Oxford; Carlton, Victoria: Blackwell Publ., 1993. 192 с.

64. Olweus D. Bullying Prevention Program. [Boulder, Colo : Center for the Study and Prevention of Violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado at Boulder, 1999. 79 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкетування «Що ти знаєш про булінг?»

1) Що таке булінг?

а) Випадкові конфлікти або сварки між учнями, які швидко вирішуються, але залишають неприємний спогад.

б) Повторювана і цілеспрямована агресивна поведінка однієї чи групи осіб, спрямована на приниження, образу чи залякування іншої особи, яка не може себе захистити.

в) Зауваження від вчителя учню за порушення дисципліни.

г) Будь-яка ситуація, що викликає неприємні емоції у школі.

2) Що з цього найкраще описує ситуацію булінгу в школі?

а) Двоє підлітків посварилися через гру, але вже наступного дня знову спілкуються.

б) Один учень щодня вигадує образливі прізвиська для іншого та сміється з нього при всіх.

в) Учитель зробив зауваження учню, бо той голосно розмовляв на урящ.

г) Однокласник образився, бо його не взяли в команду на спортивному уроці.

3) Що таке кібербулінг?

а) Коли підлітки разом грають в онлайн-ігри та змагаються між собою.

б) Коли учень отримує постійні злі повідомлення в соцмережах, а інші ставлять під цим лайки.

в) Коли ти дивишся відео в інтернеті.

г) Коли адміністратор групи забув додати тебе в чат

4) Хто може стати жертвою булінгу?

- а) Новенькі або тихі підлітки.
- б) Ті, хто чимось відрізняється.
- в) Будь-який підліток – незалежно від зовнішності чи характеру.
- г) Ті, хто сам починає конфлікти.

5) Чим відрізняється булінг від конфлікту?

- а) Булінг – це коли когось ображають постійно і навмисно, а конфлікт — це тимчасова сварка.
- б) Конфлікт – це доросла проблема, булінг – дитяча.
- в) Булінг – це частина дружби.
- г) Булінг і конфлікт – це те саме.

6) Як поводитьься той, хто ображає інших?

- а) Хочє просто пожартувати.
- б) Намагається показати свою силу, ображаючи інших.
- в) Завжди шукає нових друзів.
- г) Не знає, як попросити про допомогу.

7) Якщо над однокласником сміються, не беруть у ігри, розповсюджують плітки – це булінг?

- а) Ні, це просто жарти.
- б) Так, це психологічний тиск.
- в) Ні, сам винен.
- г) Просто непорозуміння.

8) Що ти зробиш, якщо побачиш ситуацію булінгу?

- а) Промовчу.
- б) Посміюся.
- в) Підтримаю жертву і скажу дорослим про ситуацію.
- г) Зніму відео.

9) Назви три ознаки того, що підліток може страждати від булінгу.

(відкрите запитання) (можливі варіанти: мовчазний, не хоче йти до школи, сумний тощо).

10) Які заходи в школі допомагають запобігти булінгу?

(відкрите запитання) (можливі варіанти: розмови з психологом, тренінги, підтримка вчителів тощо).

11) Що ти можеш зробити, щоб у класі було дружно і безпечно?

(відкрите запитання) (можливі варіанти: бути добрим до інших, не сміятися з однокласників тощо).

12) Чи стикався ти з проявами булінгу в своєму шкільному середовищі?

Можливо, був(-ла) свідком? Або ж самі потребував (-ла) підтримки? Твій досвід важливий, адже саме з особистих історій починається розуміння проблеми та пошук рішень.

- а) Так.
- б) Ні.
- в) Не знаю.